

Decyzja Nr 22
Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych
z dnia 10 listopada 2005 r.

w sprawie wprowadzenia Wskazówek metodycznych w sprawie ustalania nazw i granic
chronologicznych zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI w.,
przechowywanych w archiwach państwowych

Na podstawie § 1 ust. 2 pkt 2 lit. a rozporządzenia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 lipca 1984 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (Dz. U. Nr 41, poz. 218) postanawia się, co następuje:

§ 1.

Wprowadza się w archiwach państwowych podległych Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych Wskazówki metodyczne w sprawie ustalania nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI w., stanowiące załącznik do decyzji.

§ 2.

Decyzja wchodzi w życie z dniem podpisania.

NACZELNY DYREKTOR
ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Daria Nałęcz

Wskazówki metodyczne w sprawie ustalania nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI w.

1. Wskazówki dotyczą:
 - a) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów wytworzonych od XIX do XXI w., przechowywanych w archiwach państwowych;
 - b) nieopracowanych zespołów archiwalnych sądów wytworzonych od XIX do XXI w., przechowywanych w archiwach państwowych.
2. Wskazówki nie dotyczą polskiego sądownictwa podziemnego działającego w okresie II wojny światowej.
3. Wskazówki nie dotyczą sądownictwa wojskowego.
4. Wyjątek stanowią ustalenia w sprawach:
 - a) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów zaboru austriackiego (zał. nr 1, pkt. A), które obejmują również akta wytworzone w drugiej połowie XVIII w.;
 - b) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych pruskich i niemieckich sądów powszechnych działających na terenie Śląska, Wielkopolski, Pomorza i Prus Wschodnich w latach 1809-1945 oraz na ziemiach włączonych do III Rzeszy w latach 1939-1945 (zał. nr 6), obejmujących jako anteriora akta i księgi gruntowe wytworzone w okresie wcześniejszym – dotyczy terenów, które weszły w skład państwa polskiego w 1945 r.;
 - c) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów działających na terenie Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1944/1945, obejmujących zespoły archiwalne wojskowych sądów doraźnych (zał. nr 7, pkt. A);
 - d) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych niemieckich sądów specjalnych i doraźnych działających na terenach państwa niemieckiego do 1945 r. oraz na terenach polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939-1945, obejmujących zespoły wojskowych sądów doraźnych (zał. nr 8);
 - e) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów działających od 1944 r., obejmujących zespoły archiwalne wojskowych sądów rejonowych i wojskowych sądów dykcji okręgowych Polskich Kolei Państwowych (zał. nr 9).
4. Akta sądów w rozumieniu niniejszych wskazówek obejmują całość dokumentacji,

stanowiącej materiały archiwalne, wytworzonej przez sądy.

5. Wskazówki nie dotyczą akt rejestrowych i akt stanu prawnego nieruchomości (hipotecznych, gruntowych, wieczystych).
6. Przy przeprowadzaniu segregacji akt sądowych, ustalaniu przynależności zespołowej oraz nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych zaleca się posługiwanie następującymi załącznikami (nr 1–9), w sprawach:
 - a) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów z terenów, które do 1918 r. wchodziły w skład monarchii Habsburgów (1772-1918) (zał. nr 1);
 - b) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów Wolnego Miasta Krakowa (1816-1846), Miasta Krakowa i jego okręgu (1846-1851), a następnie Wielkiego Księstwa Krakowskiego (1852-1855) (zał. nr 2);
 - c) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów działających na terenie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1808-1915) (zał. nr 3);
 - d) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów działających na ziemiach włączonych do cesarstwa rosyjskiego na mocy traktatu tylżyckiego z 1807 r. (1808-1919) (zał. nr 4);
 - e) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów z okresu I wojny światowej oraz II Rzeczypospolitej (zał. nr 5);
 - f) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych pruskich i niemieckich sądów powszechnych działających na terenie Śląska, Wielkopolski, Pomorza i Prus Wschodnich w latach 1809-1945 oraz na terenach polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939-1945 (zał. nr 6);
 - g) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów działających na terenie Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1944/1945 oraz na terenach II Rzeczypospolitej włączonych do ZSRR w latach 1939-1941 (zał. nr 7);
 - h) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych niemieckich sądów specjalnych i doraźnych działających na terenach państwa niemieckiego do 1945 r. oraz na terenach polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939-1945 (zał. nr 8);
 - i) nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów działających od 1944 r. (zał. nr 9).
7. a) przy formułowaniu nazw zespołów (sądów), których twórcy nosili nazwy obcojęzyczne, obowiązują przepisy wprowadzone Zarządzeniem nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 16 marca 1968 r. w sprawie zasad formułowania tytułów zespołów (zbiorów itp.) archiwalnych, których twórcy nosili

nazwy obcojęzyczne oraz Decyzja nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2004 r. w sprawie ewidencji zasobu archiwalnego w archiwach państwowych;

- b) transliteracji tytułów oryginalnych ze słowiańskich alfabetów cyrylickich należy dokonać przy zastosowaniu normy PN-ISO 9: 2000.

**Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów z terenów,
które do 1918 r. wchodziły w skład monarchii Habsburgów (1772-1918)¹**

A. Obszar zaboru austriackiego.

I. Okres 1772-1784.

1. Zakończenie działalności sądów grodzkich i ziemskich wyznacza data 1 lipca 1784 r.
2. Akta sądów grodzkich i ziemskich z lat 1772-1784 powinny wchodzić w skład odpowiednich zespołów archiwalnych z okresu staropolskiego, stanowiąc ich kontynuacje. Akta sądowe miast powinny wchodzić w skład zespołów akt miast. Akta patrymonialne, o ile zachowały się, należy połączyć z aktami dominiów jako anteriora.

II. Okres 1784-1855.

1. Zakończenie działalności Sądu Apelacyjnego, sądów szlacheckich, sądów karnych, magistratów i dominiów wyznacza data 28 września 1855 r.²
2. Akta sądowe magistratów powinny wchodzić w skład zespołów akt miast. Akta dominiów powinny stanowić odrębne zespoły archiwalne (złożone z akt administracyjnych i sądowych).

3. Nazwy i granice chronologiczne poszczególnych zespołów akt są następujące:

1 Opracowali: R. Bogusz (AP Kraków), M. Dalecki (AP Przemyśl), S. Krupa (AP Katowice), 2004.

2 Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen vom 24. April 1854 betreffend die politische und gerichtliche Organisierung der Königreiche Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und der Herzogthümer Auschwitz und Zator (Reichsgesetzblatt [dalej: RGB] 1854, Nr 111, s. 400); Verordnung des Justizministeriums vom 29 Juni 1855 womit der Zeitpunkt des Beginnes der Wirksamkeit der neu organisirten Oberlandesgerichte in Lemberg und Krakau, sammt den, bei denselben bestellten Oberstaatsanwaltschaften, dann der, in dem Sprengel dieser Oberlandesgerichte einzuführenden Gerichtshöfe erster Instanz des Bezirksgerichtes in Brody und der betreffenden Staatsanwaltschaftsbehörden, sowie der, mit der neuen Gerichtsorganisierung in Verbindung stehenden Gesetze bestimmt wird (RGB Nr 117, s. 520-521).

Polska nazwa zespołu	Łacińska i/lub niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
C.K. Sąd Apelacyjny we Lwowie ³	K.K. Appellationsgericht in Lemberg	1784-1855
C.K. Sąd Szlachecki w ... ⁴	C.R. Forum Nobilium; K.K. Landrecht	1787-1855
C.K. Sąd Kryminalny w ... ⁵	C.R. Judicium Criminale; K.K. Kriminalgericht	1787-1855
Akta dominiów ⁶		[1772-1784] 1784-1855

4. Zakończenie działalności sądów Galicji Zachodniej lub Nowej wyznacza data 15 sierpnia 1810 r.

5. Nazwy i granice chronologiczne poszczególnych zespołów akt sądów z terenu Galicji Zachodniej lub Nowej są następujące:

Polska nazwa zespołu	Łacińska i/lub niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
C.K. Trybunał Apelacyjny Galicji Zachodniej w Krakowie ⁷	C.R. Appelationnum Tribunal Galiciae Occidentalis; K.K. Appellations und Kriminal Obergericht des junges Theils Galizien in Krakau	1796-1810
C.K. Sąd Ziemski Krakowski ⁸	C.R. Terrestre Cracoviense	1796-1797
C.K. Kancelaria Ziemiska Krakowska ⁹	C.R. Cancellaria Terrestria Cracoviensis	1796-1810

³ RGB 1855, Nr 117, s. 520 (patrz wyżej).

⁴ Kontynuacja wyroków y rozkazów powszechnych w Galicji y Lodomeryi królestwach [...] wypadłych, Leopoli Typis Josephi Piller 1773-1800 (dalej: Zbiór Pillera), 1787, Nr 109, s. 177. Sąd Szlachecki we Lwowie powstał wcześniej, w 1784 r. (Zbiór Pillera, 1787, Nr 25, s. 70). W 1787 r. powstały Sądy Szlacheckie w Tarnowie i Stanisławowie.

⁵ Zbiór Pillera, 1787, Nr 138, s. 213. W 1787 r. powstały Sądy Kryminalne w Myślenicach, Wiśniczu, Krośnie, Samborze, Sanoku, Zamościu i Czerniowcach. W 1818 r. ww. sądy zostały zreorganizowane; powstały Sądy Kryminalne we Lwowie i Stanisławowie (Gesetze und Verfassungen im Justizsache [dalej: Gesetze und Verfassungen], 1818, Nr 1495, s. 50). W 1824 r. rozpoczął działalność nowo powołany Sąd Kryminalny w Rzeszowie.

⁶ RGB Nr 117, s. 520 (patrz przyp. nr 2); Verordnung der Minister des Innern und der Justiz vom 4 Juli 1855 über die Einführung der Bezirksämter in dem Königreiche Galizien und Lodomerien, dem Grossherzogthume Krakau und dem Herzogthume Bukowina (RGB Nr 118).

⁷ Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 291, s. 4.

⁸ Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 303, s. 12 i 1797, Nr 337, s. 253.

⁹ Tamże.

C.K. Sąd Szlachecki w ... ¹⁰	C.R. Forum Nobilium; K.K Landrecht	1796-1810
C.K. Sąd Kryminalny w ... ¹¹	C.R. Judicium Criminale; K.K. Kriminalgericht	1796-1810
Akta dominiów		1796-1810

III. Okres 1855-1918.

1. Rozpoczęcie działalności sądów krajowych wyższych, sądów krajowych, sądów obwodowych, sądów miejsko-delegowanych i urzędów powiatowych wyznacza data 29 września 1855 r.¹²

2. Przekształcanie dotychczasowych sądów austriackich w sądy polskie nastąpiło formalnie 8 lutego 1919 r.¹³ Z uwagi na faktyczne zakończenie działalności władz zaborczych w 1918 r., a także z powodu wymogów kancelaryjnych (niepodzielność repertoriów) proponuje się zamknięcie zespołów akt sądów galicyjskich na dniu 31 grudnia 1918 r. Dzień przejęcia władzy przez polskie organy administracyjne w 1918 r. może również być cezurą między okresem zaboru i okresem II Rzeczypospolitej, o ile akta dadzą się rozgraniczyć.

3. Akta urzędów powiatowych z lat 1855-1867 powinny stanowić odrębne zespoły archiwalne ze względu na przejęcie w dniu 28 lutego 1867 r. ich kompetencji przez nowo utworzone samodzielne sądy powiatowe, realizujące wyłącznie funkcje organów sądownictwa. Datę zakończenia działalności urzędów powiatowych wyznacza dzień 27 lutego 1867 r.¹⁴

4. Akta sądów powiatowych miejsko-delegowanych z lat 1855-1897 mogą stanowić odrębne

10 Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 315, s. 143. Utworzono dwa sądy szlacheckie, w Krakowie i Lublinie.

11 Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 315, s. 143. Utworzono sądy kryminalne w Krakowie, Lublinie i Sandomierzu.

12 Rozmieszczenie sądów w Galicji określało rozporządzenie ministrów Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Skarbu z dnia 24 kwietnia 1854 r. (patrz przyp. nr 2). Datę rozpoczęcia działalności sądów w Galicji, tj. 29 września 1855 r. wyznaczały dwa rozporządzenia Ministerstwa Sprawiedliwości: z dnia 29 czerwca 1855 r. (patrz przyp. nr 2) oraz z dnia 4 lipca 1855 r. (patrz przyp. nr 6). Pierwsze dotyczyło sądów krajowych wyższych, sądów obwodowych i sądów powiatowych miejsko-delegowanych, natomiast drugie – urzędów powiatowych.

13 Na podstawie Dekretu z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie zmian w urządzeniach wymiaru sprawiedliwości w zaborze austriackim (Dziennik Praw Państwa Polskiego [dalej: DPPP] Nr 15, poz. 200).

14 Datę rozpoczęcia działalności samodzielnych sądów powiatowych w Galicji określały dwa odrębne rozporządzenia Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 15 lutego 1867 r. Rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 15 lutego 1867 r. względem ustanowienia wyłącznych sądów powiatowych w okręgu Wyższego Sądu Krajowego krakowskiego (Dziennik Praw Państwa Nr 36); Rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 15 lutego 1867 r. względem ustanowienia wyłącznych sądów powiatowych w Galicji Wschodniej (Dziennik Praw Państwa Nr 37).

zespoły archiwalne tylko w przypadku niezachowania się akt sądów powiatowych, funkcjonujących w latach 1898-1918 a stanowiących ich bezpośrednią kontynuację. Nazwy tych zespołów powinny brzmieć: C.K. Sąd Powiatowy Miejsko-Delegowany; K.K. Städtisch-Delegiert Bezirksgericht.

5. Nazwy i granice chronologiczne poszczególnych sądów są następujące:

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
C.K. Sąd Krajowy Wyższy w ...	K.K. Oberlandesgericht	1855-1918
C.K. Sąd Krajowy w ...	K.K. Landesgericht	1855-1918
C.K. Sąd Obwodowy w ...	K.K. Kreisgericht	1855-1918
C.K. Urząd Powiatowy w ... jako sąd	K.K. Bezirksamt als Gericht	1855-1867
C.K. Sąd Powiatowy w ...	K.K. Bezirksgericht	1867-1918

B. Śląsk Cieszyński.

Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów z terenów Śląska Cieszyńskiego do roku 1918¹⁵:

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
C.K. Sąd Krajowy w ... ¹⁶	K.K. Landesgericht	1.VII. 1850-1855
C.K. Sąd Obwodowy w ... ¹⁷	K.K. Kreisgericht	1855-1918
C.K. Sąd Powiatowy w ... ¹⁸	K.K. Bezirksgericht	1.VII. 1850-1918 ¹⁹
C.K. Urząd Powiatowy w ...	K.K. Bezirksamt	1855-1868

1. Wymiar sprawiedliwości na Śląsku Cieszyńskim podlegał Wyższemu Sądowi Krajowemu w Brnie do dnia 29 listopada 1918 r., kiedy to nastąpiło przejęcie sądownictwa na Śląsku

¹⁵ Wskazówki nie obejmują sądownictwa stanowego.

¹⁶ Postanowienie cesarskie z dnia 14 czerwca 1849 r. Grundzüge der neuen Gerichtsverfassung (RGB 1849, poz. 278); Postanowienie cesarskie z dnia 26 czerwca 1849 r. – womit die Organisation der Gerichte in den Kronländern Mähren und Schlesien genehmiget wird. (RGB 1849, poz. 291). Utworzono wówczas m.in. Sąd Krajowy w Cieszynie. W 1855 r. zlikwidowano Sąd Krajowy w Cieszynie i w jego miejsce powołano Sąd Obwodowy w Cieszynie, który funkcjonował do 1918 r.

¹⁷ Verordnung des Justizministeriums vom 26 III 1855, über den Zeitpunkt des Beginnes der Wirksamkeit des neu organisirten mährisch-schlesischen Oberlandesgerichtes und der Ober-Staatsanwaltschaft in Brünn, der reinen Justizbehörden erster Instanz und der Staatsanwaltschaft in Mähren und Schlesien, sowie der, mit der neuen Gerichtsorganisation in Verbindung stehenden Gesetze (RGB 1855, poz. 54).

¹⁸ RGB vom 14 VI 1849, No 278; RGB vom 26 VI 1849, No 291.

¹⁹ 26 maja 1855 r. sądy powiatowe zostały złączone z administracją państwową w urzędach powiatowych (Bezirksämter). W tej formie sądownictwo działało do 31 sierpnia 1868 r., kiedy to zlikwidowano urzędy powiatowe i powołano ponownie samodzielne sądy powiatowe. Gesetz vom 11. Juni 1868 betreffend Organisation der Bezirksgerichte (RGB 1868, No 59).

Cieszyńskim przez władze polskie (Wyższy Sąd Krajowy w Krakowie).

2. Akta sądów powiatowych miejsko-delegowanych (tworzonych zamiast urzędów powiatowych w miastach będących siedzibą sądów krajowych lub obwodowych) z lat 1855-1897 mogą stanowić odrębne zespoły archiwalne tylko w przypadku niezachowania się akt sądów powiatowych, funkcjonujących w latach 1898-1918, a stanowiących ich-bezpośrednią kontynuację. Nazwy tych zespołów powinny brzmieć: C.K. Sąd Powiatowy Miejsko-Delegowany; K.K. Städtisch-Delegiert Bezirksgericht.

Literatura

Źródła publikowane:

1. Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen vom 24. April 1854 betreffend die politische und gerichtliche Organisation der Königreiche Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und der Herzogthümer Auschwitz und Zator (RGB 1854, Nr 111, s. 400).
2. Verordnung des Justizministeriums vom 29 Juni 1855 womit der Zeitpunkt des Beginnes der Wirksamkeit der neu organisierten Oberlandesgerichte in Lemberg und Krakau, sammt den, bei denselben bestellten Ober-Staatsanwaltschaften, dann der, in dem Sprengel dieser Oberlandesgerichte einzuführenden Gerichtshöfe erster Instanz des Bezirksgerichtes in Brody und der betreffenden Staatsanwaltschaftsbehörden, sowie der, mit der neuen Gerichtsorganisation in Verbindung stehenden Gesetze bestimmt wird (RGB, poz. 117).
3. Zbiór Pizzera, 1787, Nr 109, s. 177.
4. Zbiór Pizzera, 1787, Nr 25, s. 70.
5. Zbiór Pizzera, 1787, Nr 138, s. 213.
6. Gesetze und Verfassungen, 1818, Nr 1495, s. 50.
7. Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 291, s. 4.
8. Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 303, s. 12.
9. Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 337, s. 253.
10. Gesetze und Verfassungen, 1796, Nr 315, s. 143.
11. Verordnung der Minister des Innern und der Justiz vom 4 Juli 1855 über die Einführung der Bezirksämter in dem Königreiche Galizien und Lodomerien, dem Grossherzogthume Krakau und dem Herzogthume Bukowina (RGB, poz. 118).

12. Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie zmian w urządzeniach wymiaru sprawiedliwości w zaborze austriackim (DPPP Nr 15, poz. 200).
13. Rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 15 lutego 1867 r. względem ustanowienia wyłącznych sądów powiatowych w okręgu Wyższego Sądu Krajowego krakowskiego (Dziennik Praw Państwa Nr 36).
14. Rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 15 lutego 1867 r. względem ustanowienia wyłącznych sądów powiatowych w Galicyi Wschodniej (Dziennik Praw Państwa Nr 37).
15. Postanowienie cesarskie z dnia 14 czerwca 1849 r. Grundzüge der neuen Gerichtsverfassung (RGB 1849, poz. 278).
16. Postanowienie cesarskie z dnia 26 czerwca 1849 r. – womit die Organisation der Gerichte in den Kronländern Mähren und Schlesien genehmiget wird. (RGB 1849, poz. 291).
17. Verordnung des Justizministeriums vom 26 III 1855, über den Zeitpunkt des Beginnes der Wirksamkeit des neu organisirten mährisch-schlesischen Oberlandesgerichtes und der Ober-Staatsanwaltschaft in Brünn, der reinen Justizbehörden erster Instanz und der Staatsanwaltschaft in Mähren und Schlesien, sowie der, mit der neuen Gerichtsorganisirung in Verbindung stehenden Gesetze (RGB 1855, poz. 54).
18. Gesetz vom 11. Juni 1868 betreffend Organisirung der Bezirksgerichte. Reichsgesetzblatt (RGB 1868, No 59).

Opracowania:

1. Bieniarzówna A., Małecki J.M., *Kraków w latach 1796-1918*, Kraków 1994.
2. Dalecki M., *Z dziejów ustroju i kancelarii sądów w środkowej Galicji w latach 1855-1918*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 9, 1995, s. 97-113.
3. *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 1, *Historia i polityka*, red. W. Bonusiak, J. Buszko, Rzeszów 1994.
4. Grodziski S., *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Wrocław 1971.
5. Grzybowski K., *Galicja 1848-1914: historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, Kraków 1959.
6. Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, uzup. i oprac. J. Bardach i in., Warszawa 1982.
7. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, A. Wandruszka, P. Urbanitsch (Hgg), Band II, *Verwaltung und Rechtswesen*, Wien 1975.

8. Łysiak L., *Registratura Sądu Krajowego Karnego w Krakowie i jej brakowanie*, „Archeion”, t. 22, 1954, s. 156-195.
9. Łysiak L., *Sąd szlachecki w Tarnowie. Studium archiwalne z dziejów kancelarii i registratury sądów w Galicji (1787-1855)*, „Archeion”, t. 24, 1953, s. 305-328.
10. Mencil T., *Galicja Zachodnia 1795-1809: studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze*, Lublin 1976.
11. Szyposz J., *Dzieje kancelarii urzędów i instytucji na terenie Galicji od 1772 do 1918 roku*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 1, 1995, s. 36-45.
12. Zającowa H., *Sądy w Galicji*, mps referatu oprac. w AP Kraków w 1984 r.

**Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów Wolnego Miasta
Krakowa (1816-1846), Miasta Krakowa i jego okręgu (1846-1851), a następnie
Wielkiego Księstwa Krakowskiego (1852-1855)²⁰**

1. Zaleca się utrzymanie niepodzielności zespołów archiwalnych sądów z okresu Wolnego Miasta Krakowa i z okresu austriackiego do 1855 r.
2. W zespołach, w których jest to możliwe, należy zaznaczyć cezurę wewnętrzną na roku 1846.
3. Dla sądów działających do roku 1855 powinny być utrzymane nazwy zespołów archiwalnych z okresu Wolnego Miasta Krakowa (patrz: tabela).
4. Zaleca się zaznaczenie zmiany państwowości w 1846 r. w datach zespołów archiwalnych (patrz: tabela).
5. Szczegółowe wyjaśnienia powyższych problemów powinny być opisane we wstępach do inwentarzy poszczególnych zespołów.
6. Dla niżej wymienionych zespołów archiwalnych sądów przyjmuje się następujące nazwy i granice chronologiczne:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Najwyższy Karny Wolnego Miasta Krakowa	1839-1846
Trybunał III instancji Wolnego Miasta Krakowa ²¹	1816-1832; 1833-1842
Sąd Apelacyjny Wolnego Miasta Krakowa	1816-1842
Sąd Wyższy Wolnego Miasta Krakowa ²²	1842-1846; 1846-1855
Trybunał I instancji Wolnego Miasta Krakowa	1816-1846; 1846-1855
Sąd Pokoju Okręgu I ... ²³	1816-1846; 1846-1855
Sąd Pokoju Okręgu II ...	1816-1846; 1846-1855
Sąd Pokoju Okręgu III ...	1816-1846; 1846-1855

²⁰ Opracował R. Bogusz (AP Kraków), 2004.

²¹ Od 1833 r. jako Sąd Ostatniej Instancji.

²² Zmiana ustroju sądownictwa nastąpiła w 1842 r. – Ustawa z dnia 1 czerwca 1842 r. o urządzeniu sądów (Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa, Dz. Gł. 934 i 1970, s. 1-11, 13-15).

²³ Ustrój sądownictwa Wolnego Miasta Krakowa regulowało Urządzenie tymczasowe dla władz sądowniczych Wolnego Miasta Krakowa z dnia 12 czerwca 1816 r. (Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa, Dz. Gł. 1796, 1904, s. 81-88).

Sąd Pokoju Okręgu IV ...	1816-1846; 1846-1855
Sąd Pokoju Okręgu V ...	1816-1846; 1846-1855
Sąd Sejmowy Wolnego Miasta Krakowa	1816-1842
Sąd Karny Wojskowy	1842-1846

Literatura

Źródła publikowane:

1. Ustawa z dnia 1 czerwca 1842 r. o urządzeniu sądów (Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa, Dz. Gł. 934 i 1970 s. 1-11, 13-15).
2. Urządzenie tymczasowe dla władz sądowniczych Wolnego Miasta Krakowa z dnia 12 czerwca 1816 r. (Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa, Dz. Gł. 1796, 1904, s. 81-88).

Opracowania:

1. Bieniarzówna A., Małecki J.M., *Kraków w latach 1796-1918*, Kraków 1994.
2. *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 1, *Historia i polityka*, red. W. Bonusiak, J. Buszko, Rzeszów 1994.
3. Grzybowski K., *Galicja 1848-1914: historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, Kraków 1959.
4. Szyposz J., *Dzieje kancelarii urzędów i instytucji na terenie Galicji od 1772 do 1918 roku*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 1, 1995, s. 36-45.

Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów działających na terenie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1808-1915)²⁴

I. Okres 1808-1876.

1. Przeprowadzona w 1808 r. reforma sądownictwa na ziemiach polskich oznaczała koniec sądownictwa stanowego i powstanie sądów powszechnych²⁵.
2. Granice chronologiczne dla zespołów archiwalnych sądów z lat [1808-1815]1816-1876, obejmują dwa okresy państwowości: Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie²⁶.
3. Instytucje sądowe w departamentach przyłączonych do Księstwa Warszawskiego po roku 1809 za cezurę początkową przyjmują rok 1810²⁷.
4. Podane wyżej granice chronologiczne dla zespołów archiwalnych sądów z lat [1808-1815] 1816-1876, obowiązują na terenach, które weszły w 1815 r. w skład Królestwa Polskiego. Dla zespołów archiwalnych z terenów Księstwa Warszawskiego, które nie weszły w skład Królestwa Polskiego, przyjmuje się granice chronologiczne: 1808-1815.

24 Opracowała B. Patynowska (AP Radom), 2004.

25 Sądy pokoju, trybunały cywilne i handlowe, sądy kryminalne i apelacyjny powołane na podstawie Ustawy Konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego (Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego [dalej: DPKW], t. 1, s. XXXVI-XL), Kodeksu Napoleona, obowiązującego od 1 maja 1808 r., na podstawie dekretów Króla Saskiego z dnia 12 grudnia 1807 r. oraz z dnia 27 stycznia 1808 r. (DPKW, t. 1, s. 2-3, 46-47), instrukcji Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 maja 1808 r. – Organizacja sądownictwa cywilnego (*Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, wyd. S. Zawadzki, Warszawa 1863 [dalej: *Prawo cywilne*], t. 3, s. 313-344) i dekretu Króla Saskiego z dnia 26 lipca 1810 r. – Organizacja sądów kryminalnych, wydziałów policji poprawczej i sądów policyjnych (DPKW, t. 2, s. 291-303). Sądy te funkcjonowały do 30 czerwca 1876 r.

26 Sposób zapisu uwzględnia szcątkowy stan zachowania materiałów archiwalnych (uległy zniszczeniu w okresie II wojny światowej).

27 Działały od 15 sierpnia 1810 r. na podstawie dekretu Króla Saskiego z dnia 9 czerwca i 26 lipca 1810 r. o organizacji sądownictwa kryminalnego (DPKW, t. 2, s. 220-221, 291-303).

5. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów:

Polska nazwa zespołu ²⁸	Rosyjska nazwa zespołu ²⁹	Granice chronologiczne
Sąd Pokoju w ... ³⁰	... Мировой Суд	[1808-1815] 1816-1876
Trybunał Cywilny w ... ³¹	... Гражданский Трибунал	[1808-1815] 1816-1876
Trybunał Handlowy w ... ³²	... Коммерческий Трибунал	[1808-1815] 1816-1876
Sąd Policji Poprawczej w ... ³³	... Суд Исправительной Полиции	[1812-1815] 1816-1876
Sąd Kryminalny w Уголовный Суд	[1808-1815] 1816-1876
Sąd Apelacyjny Królestwa Polskiego	Appelacionnyj Суд Carstva Pol'skogo	[1808-1815] 1816-1876
Sąd Kasacyjny w ... ³⁴		1810-1813
Sąd Najwyższej Instancji w ... ³⁵		1815-1842
Warszawskie Departamenty Rządzącego Senatu ³⁶	Varšavskie Pravitel'stvuûšego Senata Departamenty	1842-1876
Sąd Gminny w ... ³⁷	Gminnyj Суд ...	1864-1876

6. Do zespołu: sąd pokoju należy włączyć, na zasadzie wydzielonej serii, akta sądu policji

28 Nazwy zespołów akt sądów: kryminalnych, trybunałów cywilnych, sądów policji poprawczej i pokoju podano zgodnie z Postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 24 stycznia 1867 r. (Dziennik Praw Królestwa Polskiego [dalej: DPKP], t. 66, s. 388-395).

29 Nazwę rosyjską zespołu należy stosować jedynie w przypadku występowania w aktach tej wersji językowej. O przyjęciu obcojęzycznej nazwy decyduje komisja metodyczna archiwum.

30 Przy sądach pokoju działały sądy policji prostej jako wydziały na podstawie dekretu Króla Saskiego z dnia 26 lipca 1810 r. o organizacji sądownictwa kryminalnego (DPKW, t. 2, s. 294-295, 299); Ustawa przechodnia do kodeksu kar głównych i poprawczych z dnia 11 listopada 1847 r., art. 66 (DPKP, t. 40, s. 87).

31 Wersja nazwy zespołu, patrz przyp. 28; w przypadku zachowanej nazwy: Trybunał Cywilny I Instancji, należy używać tej ostatniej.

32 Od r. 1842 istniał tylko jeden Trybunał Handlowy w Warszawie. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 14 października 1844 r. (DPKP, t. 35, s. 130).

33 Dekrety Króla Saskiego z dnia 19 lutego i 22 maja 1812 r. dotyczące sądownictwa karnego (DPKW, t. 4, s. 235-236, 322-324).

34 Dekret Króla Saskiego z dnia 3 kwietnia 1810 r. o organizacji Sądu Kasacyjnego (DPKW, t. 2, s. 151-185); istniał do 1 lutego 1813 r. – zlikwidowany mocą uchwały Rady Najwyższej Księstwa Warszawskiego z dnia 22 marca 1814 r. (DPKP, tom dodatkowy, Warszawa 1838, s. 7-9).

35 Rozpoczął urzędowanie z dniem 3 listopada 1815 r. na mocy postanowienia Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego z dnia 21 września 1815 r. (DPKP, tom dodatkowy, s. 22-39); funkcjonował do 2 października 1842 r. na mocy postanowienia Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 8 września 1842 r. (DPKP, t. 30, s. 243).

36 Rozpoczęły działalność 2 października 1842 r. jako Departament IX i X zgodnie z postanowieniem Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 8 września 1842 r. (DPKP, t. 30, s. 243) na podstawie reskryptu carskiego z dnia 26 marca 1842 r., zatwierdzającego organizację Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu (DPKP, t. 29, s. 287-291).

37 Ukaz z dnia 19 lutego 1864 r., art. 38-64 (DPKP, t. 62, s. 61-71).

prostej, działającego w latach 1808-1876.

7. Akta sądowe burmistrzów i prezydentów miast należy zachować w zespołach akt miast.

8. Do zespołów archiwalnych: sąd pokoju, trybunał cywilny oraz Sąd Apelacyjny Królestwa Polskiego należy włączyć, na zasadzie wydzielonej serii, akta komorników sądowych działających przy tych sądach.

II. Okres 1876-1915.

1. Ważną cezurę stanowi rok 1876, jest to bowiem data reorganizacji sądownictwa na terenie Królestwa Polskiego w oparciu o rosyjską ustawę z 1864 r. Dokonana wówczas reforma sądowa likwidowała dotychczasowe sądy³⁸ i ujednoliciła sądownictwo polskie z rosyjskim. Zniesiono podział sądownictwa na dwa piony: cywilny i karny. Wszystkie nowo powołane instytucje otrzymały uprawnienia w zakresie prawa karnego i cywilnego³⁹.

2. Jako cezurę końcową przyjęto rok 1915, który oznacza opuszczenie Królestwa Polskiego przez władze i wojsko rosyjskie, a także koniec działalności instytucji powołanych przez zaborcę na terenie Królestwa Polskiego (działały do 1918 r. w miejscach ewakuacji). Niektóre sądy będą miały inną datę zamykającą zespół, ponieważ zakończyły swoją działalność w nieco innym terminie (działania wojenne).

3. Nazwy i granice chronologiczne zespołów akt sądowych z lat 1876-1915:

Polska nazwa zespołu	Rosyjska nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Gminny ... Okręgu Powiatu ...	Gminnyj Sud ... Okruga ... Uezda	1876-1915
Sędzia Pokoju w ...	Mirovoj Sud' â ...	1876-1915
Zjazd Sędziów Pokoju ... Okręgu Guberni ...	S'ezd Mirovyh Sudej ... Okruga ... Gubernii	1876-1915
Sąd Okręgowy w Okružnyj Sud	1876-1915

38 Ukazem z dnia 19 lutego 1875 r. zlikwidowano IX i X Departament Warszawski Rządzącego Senatu, Sąd Apelacyjny, trybunały cywilne i handlowe, sądy kryminalne, sądy policji poprawczej, sądy pokoju, sądy gminne utworzone w 1864 r. oraz sądownictwo należące do burmistrzów i prezydentów miast (*Zbiór praw. Postanowienia i rozporządzenia Rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące wydane po zniesieniu w 1871 r. urzędowego wydania dziennika Praw Królestwa Polskiego*, zestawiał S. Godlewski, t. 6, Warszawa 1881 [dalej: *Zbiór praw*], s. 391).

39 Ukazem z dnia 19 lutego 1875 r. o zastosowaniu rosyjskich ustaw sądowych i ukazem Rządzącego Senatu z dnia 6 marca 1875 r. o wprowadzeniu do Królestwa Polskiego ustaw sądowych z dnia 20 listopada 1864 r. z dniem 1 lipca 1876 r. powołano: sądy gminne, sędziów pokoju, zjazdy sędziów pokoju, sądy okręgowe i Warszawską Izbę Sądową (*Zbiór praw*, t. 6, Warszawa 1881, s. 73-243, 387-417).

Sąd Handlowy w Warszawie	Kommerčeskij Sud v Varšave	1876-1915
Warszawska Izba Sądowa	Varšavskaâ Sudebnaâ Palata	1876-1915

4. Do zespołów archiwalnych: zjazd sędziów pokoju, sąd okręgowy oraz Sąd Handlowy w Warszawie należy włączyć, na zasadzie wydzielonej serii, akta komorników sądowych działających przy tych sądach.

5. Do zespołu archiwalnego sądu okręgowego należy włączyć, na zasadzie wydzielonych serii, akta sędziego śledczego sądu okręgowego [sudebnyj sledovatel' ... okružnogo suda] i sędziego śledczego do spraw ważniejszych [sudebnyj sledovatel' ... suda po važnejšim delam], funkcjonujących przy tym sądzie w latach 1876-1915.

Literatura

Źródła publikowane:

1. Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 r. (DPKW, t. 1, s. II-XLVIII).
2. Dekret Króla Saskiego z dnia 21 grudnia 1807 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu, wskazuje, jakie sprawy mają przez Sąd Pokoju przechodzić, a jakie, w której Instancji rozstrzyga Sąd Apelacyjny (DPKW, t. 1, s. 13-15).
3. Dekret Króla Saskiego z dnia 27 stycznia 1808 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu o wprowadzeniu od dnia 1 maja 1808 r. Kodeksu Napoleona w Księstwie Warszawskim (DPKW, t. 1, s. 46-47).
4. Uchwała sejmowa z dnia 24 marca 1809 r. wprowadzająca Kodeks Handlowy Francuski jako prawo handlowe dla Księstwa Warszawskiego (DPKW, t. 1, s. 239-241).
5. Dekret Króla Saskiego z dnia 5 września 1809 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu o przeniesieniu Sądu Kryminalnego z Torunia do Płocka oraz o połączeniu departamentów względnie sądownictwa kryminalnego (DPKW, t. 2, s. 56-57).
6. Dekret Króla Saskiego z dnia 3 kwietnia 1810 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu o organizacji Sądu Kasacyjnego (DPKW, t. 2, s. 151-185).
7. Dekret Króla Saskiego z dnia 6 czerwca 1810 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu w sprawie Sądu Apelacyjnego (DPKW, t. 2, s. 214-215).
8. Dekret Króla Saskiego z dnia 9 czerwca 1810 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu, rozszerzające prawo handlowe na przyłączone ziemie Księstwa Warszawskiego (DPKW, t. 2, s. 220-221).

9. Dekret Króla Saskiego z dnia 26 lipca 1810 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu o organizacji sądów karnych (DPKW, t. 2, s. 291-303).
10. Dekret Króla Saskiego z dnia 16 stycznia 1811 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu o rozszerzeniu obowiązujących praw na tereny nowo przyłączone do Księstwa, o ukończeniu spraw zaległych i egzekucji wyroków (DPKW, t. 3, s. 157-173).
11. Dekret Króla Saskiego z dnia 23 września 1811 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu o utworzeniu dodatkowego, trzeciego wydziału w niektórych Trybunałach Cywilnych dla usprawnienia pracy (DPKW, t. 3, s. 395-398).
12. Dekret Króla Saskiego z dnia 19 lutego 1812 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu o rozciągnięciu dekretu z dnia 26 lipca 1810 r. na teren całego Księstwa Warszawskiego (DPKW, t. 4, s. 235-236).
13. Uchwała Tymczasowej Rady Najwyższej Księstwa Warszawskiego z dnia 22 marca 1814 r. o przejęciu obowiązków Sądu Kasacyjnego przez Sąd Apelacyjny w sprawach kryminalnych (DPKW, tom dodatkowy, s. 7-9).
14. Postanowienie Tymczasowego Rządu Królestwa Polskiego z dnia 21 września 1815 r. dotyczące organizacji Sądu Najwyższego (DPKP, tom dodatkowy, s. 22-39).
15. Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 15/27 listopada 1815 r. (DPKP, t. 1, s. 1-103).
16. Postanowienie Tymczasowego Rządu Królestwa Polskiego z dnia 21 grudnia 1815 r. o rozwinięciu organizacji w przypadku postępowania incydentalnego w Sądzie Najwyższym (DPKP, tom dodatkowy, s. 43-46).
17. Dekret carski z dnia 26 grudnia (7 stycznia) 1816 r. (1817 r.), wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu w sprawie kolejności zasiadania Senatorów w Sądzie Najwyższym (DPKP, t. 3, s. 34-36).
18. Postanowienie Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 18 września 1817 r. o kompetencjach sądów pokoju w sprawach własnościowych i obronie Praw Skarbu w takich wypadkach (DPKP, t. 4, s. 3-16).
19. Postanowienie Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 13 stycznia 1818 r. o obowiązkach i prawach Prezesa Sądu Najwyższego (DPKP, tom dodatkowy, s. 54-61).
20. Postanowienie Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 15 stycznia 1820 r. o obowiązku uczestnictwa siedmiu członków w czasie sądenia w sprawach kasacyjnych (DPKP, tom dodatkowy, s. 65-66).
21. Dekret cesarski z dnia 6/18 lipca 1826 r., wypis z Protokołu Sekretariatu Stanu Królestwa Polskiego o utworzeniu i organizacji dwóch wydziałów Sądu Najwyższego (DPKP, t. 11,

s. 380-395).

22. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 13 lutego 1827 r., regulujące wewnętrzny porządek spraw w Sądzie Najwyższym (DPKP, t. 11, s. 412-435).
23. Postanowienie Tymczasowego Rządu Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada (9 grudnia) 1831 r., podsędkiw cywilni i kryminalni oraz Sędziowie Sądów Policji Poprawczej pod względem cywilnym podlegają Trybunałom Cywilnym, a pod względem kryminalnym pod karność Sądów Kryminalnych (DPKP, t. 13, s. 259-264).
24. Postanowienie Tymczasowego Rządu Królestwa Polskiego z dnia 2/14 lutego 1832 r., upoważniające sędziów Sądu Najwyższego do rozpoznawania spraw tylko pod względem ich odrzucenia lub przyjęcia (DPKP, t. 13, s. 305-308).
25. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 13/25 kwietnia 1832 r., upoważniające Sąd Najwyższy do rozpoznawania spraw incydentalnych (DPKP, t. 13, s. 427-429).
26. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 4/16 listopada 1832 r., upoważniające Sąd Najwyższy do sądenia spraw dyscyplinarnych przeciwko urzędnikom sądowym (DPKP, t. 15, 37-39).
27. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 27 grudnia (8 stycznia) 1832 r. (1833 r.), upoważniające Sąd Najwyższy do rozwinięcia biegu wszystkich spraw rekursowych (DPKP, t. 15, 59-61).
28. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 28 kwietnia (10 maja) 1833 r. o nadaniu Wydziałom Spornym Sądów Pokoju prawa sądenia spraw do wysokości 500 złp. (DPKP, t. 15, s. 215-218).
29. Ukaz carski z dnia 6/18 września 1841 r. o zwinieniu Rady Stanu, Sądu Najwyższego i Sądu Kasacyjnego, Sąd Najwyższy IX, a Sąd Kasacyjny X departamentem Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu, zaś Rada Stanu ogólnym zebraniem tychże departamentów (DPKP, t. 27, s. 330-345).
30. Reskrypt carski z dnia 26 marca (7 kwietnia) 1842 r. zatwierdzający organizację Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu IX i X (DPKP, t. 29, s. 286-291).
31. Ukaz carski z dnia 26 marca (7 kwietnia) 1842 r. o przekazaniu spraw kasacyjnych X Departamentowi Rządzącego Senatu (DPKP, t. 29, s. 292- 297).
32. Ustawa z dnia 26 marca (7 kwietnia) 1842 r. o Warszawskich Departamentach Rządzącego Senatu i o ogólnym ich zebraniu (DPKP, t. 29, s. 298-443).
33. Postanowienie Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 8/20 września 1842 r., termin otworzenia posiedzeń Departamentów Rządzącego Senatu na dzień 2 października roku

- bieżącego naznacza (DPKP, t. 30, s. 240-251).
34. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 14/26 października 1844 r. o zmianie intytulacji Trybunałów i Sądów kryminalnych ze względu na nowy podział administracyjny Królestwa (DPKP, t. 35, s. 128-131).
 35. Ukaz carski z dnia 12/24 marca 1847 r., zatwierdzający i nakazujący wprowadzenie w życie nowego Kodeksu Karnego (DPKP, t. 39, s. 44-51).
 36. Ustawa Przechodnia do kodeksu kar głównych i poprawczych z dnia 11/23 listopada 1847 r. (DPKP, t. 40, s. 6-111).
 37. Instrukcja dla sądów Królestwa Polskiego z dnia 28 listopada (10 grudnia) 1847 r. (DPKP, t. 40, s. 113-125).
 38. Ukaz carski o urządzaniu gmin wiejskich z dnia 19 lutego (2 marca) 1864 r., organizacja sądów gminnych (DPKP, t. 62, s. 60-71).
 39. Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 24 stycznia (5 lutego) 1867 r. o zmianie nazw sądów kryminalnych, trybunałów cywilnych, sądów policji poprawczej i pokoju w związku z nowym podziałem administracyjnym Królestwa (DPKP, t. 66, s. 388-395).
 40. *Kalendarz informacyjny Guberni Radomskiej na rok 1903*, Radom 1903.
 1. *Kalendarz Radomski na rok przestępny 1916*, Radom 1915.
 41. *Kalendarz Radomski na rok zwyczajny 1917*, Radom 1916.
 42. *Pamâtnaâ KniŹka Radomskoj Gubernii na 1870 god*, Radom 1870.
 43. *Pamâtnaâ KniŹka VarŹavskiego Sudebnogo Okruga na 1911 god*, Warszawa 1911.
 44. *Podręcznik dla Sądów Pokoju Królestwa Polskiego z objaśnieniami F. Jeziorańskiego*, wydanie W. Miklaszewskiego, Warszawa 1878.
 45. *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, wyd. Zawadzki S., t. 1-3, Warszawa 1860-1863.
 46. *Rocznik urzędowy obejmujący spis Naczelných władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędów Królestwa Polskiego na rok 1854*, Warszawa 1854.
 47. *Ustawy sądowe obowiązujące w Guberniach Królestwa Polskiego na mocy Najwyżej zatwierdzonego 19 lutego 1875 roku postanowienia o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 listopada 1864 roku do Warszawskiego Okręgu Sądowego*, t. 1-3, S.-Petersburg 1875.
 48. *Zbiór praw. Postanowienia i Rozporządzenia Rządu w Guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące*, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania *Dziennika Praw Królestwa Polskiego*, zestawił W. Wyziński, t. 3, Warszawa 1878.

49. *Zbiór praw. Postanowienia i Rozporządzenia Rządu w Guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego*, zestawiał S. Godlewski, t. 6, Warszawa 1881.
50. *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Sprawiedliwości*, t. 6-13, Warszawa 1867.

Opracowania:

1. *Archiwum Główne Akt Dawnych. Przewodnik po zasobie*, t. 2, Warszawa 1998.
2. *Archiwum Państwowe w Kielcach i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, Warszawa-Łódź 1993.
3. *Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, t. 1, Lublin 1997.
4. Bandurka M., *Akta sądów województwa łódzkiego z okresu międzywojennego dwudziestolecia*, „Archeion”, t. 70, 1980, s. 85-102.
5. Bandurka M., *Problemy metodyczne i propozycje opracowania akt sądowych okresu międzywojennego*, „Archeion”, t. 60, 1974, s. 45-50.
6. Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974.
7. Bereza A., *Sądownictwo pokojowe w guberni lubelskiej na tle Królestwa Polskiego (1876-1915)*, Lublin 2004.
8. Głowacka-Maksymiuk U., *Akta Sądu Okręgowego w Siedlcach z lat 1876-1915 (historia urzędu, system kancelaryjny, zawartość aktowa)*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”, z. 11, Siedlce 1999, s. 51-63.
9. Guldon R., *Akta sądowe z lat 1810-1928 w archiwach województwa kieleckiego*, „Archeion”, t. 69, 1979, s. 147-155.
10. Korobowicz A., *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876-1915*, Lublin 1995.
11. Kukulski J., *Sądy Gminne w Królestwie Polskim. Studium Społeczno-Historyczne*, Kielce 1995.
12. Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 3 (po rozbiorach, cz. I), Lwów 1920.
13. Rappaport H., *Warszawska Izba Sądowa (Warszawska Sudiebnaja Palata). Urząd i jego akta z lat 1876-1917*, „Archeion”, t. 61, 1974, s. 165-173.
14. Rosner A., *Stare i nowe w organizacji i działalności sądów pokoju w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, XLVI, 1994, z. 1-2, 69-76.

15. Stebelski A., *Akta władz wymiaru sprawiedliwości i sądów polskich XIX wieku, 1807-1876*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1, Warszawa 1957, s. 276-306.
16. Witkowski W., *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w Królestwie Polskim 1815-1876*, Lublin 1986.
17. Witkowski W., *Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807-1867*, Lublin 1984.

**Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów działających na ziemiach
włączonych do cesarstwa rosyjskiego na mocy traktatu tylżyckiego z 1807 r.
(1808-1919)⁴⁰**

Sądownictwo w obwodzie białostockim⁴¹.

I. Okres 1808-1842.

1. Podstawę rozgraniczenia zespołów akt sądowych stanowią: ukaz z 1808 r.⁴² oraz włączenie obwodu białostockiego do guberni grodzieńskiej na mocy ukazu z grudnia 1842 r.⁴³

2. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów:

Polska nazwa zespołu	Rosyjska nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Grodzki w Gorodskoj Sud	1808-1842
Sąd Ziemski w Zemskij Sud	1808-1842
Sąd Powiatowy w Uezdnyj Sud	1808-1842
Sąd Główny w Białymstoku ⁴⁴	Belostokskij Glavnyj Sud	1808-1832
Izba Obwodowa Sądu Karnego	Belostokskaa Obl'astnaa Palata	1833-1842

⁴⁰ Dotyczy terenów obecnego państwa polskiego.

⁴¹ Opracowały: B. Patynowska, U. Pietrzak (AP Radom), 2005.

⁴² Zakres funkcjonowania administracji i sądownictwa w utworzonym obwodzie białostockim określił Ukaz Aleksandra I z dnia z 13/25 lipca 1808 r. Na jego mocy w obwodzie powstały sądy: grodzkie, ziemskie, powiatowe oraz Sąd Główny w Białymstoku (*Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii*, t. za 1808 r., cyt. za: H. Mościcki, *Białystok. Zarys dziejów*, Białystok 1933 [dalej: Mościcki H.], s. 92-93); S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 3 (po rozbiorach, cz. I), Lwów 1920 (dalej: Kutrzeba S.) s. 209; I. Grochowska, *Belostokskij Glavnyj Sud [Sąd Główny w Białymstoku]*, wstęp do zespołu, mps w AP Białystok (dalej: Grochowska I., *Belostokskij Sud*) s. 1-2.

⁴³ Na mocy ukazu z grudnia 1842 r. obwód białostocki wcielono do guberni grodzieńskiej, uzależniając go od Grodna także pod względem sądowym. Grochowska I., *Belostokskij Sud*, s. 2. Wcześniej, Ukaz z dnia 25 czerwca 1840 r. zniósł statut litewski w guberniach: kijowskiej, wołyńskiej, mińskiej i wileńskiej oraz w obwodzie białostockim, wprowadzając w jego miejsce ogólne prawodawstwo rosyjskie (*Svod Zakonov Rossijskoj Imperii dopolnennyj po prodolżeniâm 1906, 1908, 1909 i 1910 g. g. i pozdnejšim uzakoneniâm 1911 i 1912 g. g. pod redakcją A.A. Dobrovol'skogo*, S. Petersburg 1913, wyd. 2, ks. 3, t. 10-13, s. 180 – przyp. do art. 1317); Kutrzeba S., s. 211.

w Białymstoku ⁴⁵	Ugolovnogo Suda	
Izba Obwodowa Sądu	Belostokskaa Obl'astnaa Palata	1833-1842
Cywilnego w Białymstoku	Grazdanskogo Suda	

3. Akta sądowe magistratów należy zachować w zespołach akt miast.
4. Akta sądowe innych organów władzy administracyjnej i instytucji należy zachować w zespołach akt odpowiednich organów władzy administracyjnej i instytucji.

II. Okres 1843-1915.

Sądy działające na terenie części guberni grodzieńskiej na podstawie ustaw rosyjskich z lat

44 Sąd Główny składał się z dwóch departamentów: Departament I dla spraw karnych i inkwizycyjnych oraz Departament II dla spraw cywilnych i niespornych. Cyt. za: Mościcki H., s. 92-93; Grochowska I., Belostokskij Sud, s. 1. Sąd ten był instancją apelacyjną dla sądów grodzkich, ziemskich i miejskich. Kutrzeba S., s. 210.

45 Izby Sądu Karnego i Sądu Cywilnego stanowiły instancję apelacyjną dla sądów niższych: powiatowych i miejskich. I. Grochowska, Akta sądowe z terenu b. obwodu białostockiego – grupa zespołów 1833-1917, wstęp do grupy zespołów, mps w AP Białystok (dalej: Grochowska I., Akta sądowe), s. 1.

1775⁴⁶, 1864⁴⁷, 1889⁴⁸.

1. Jako cezurę końcową przyjęto rok 1915, który oznacza opuszczenie zachodniej części guberni grodzieńskiej przez władze i wojsko rosyjskie, a także koniec działalności tych instytucji powołanych przez zaborcę na terenach włączonych do cesarstwa rosyjskiego.

2. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów:

Polska nazwa zespołu	Rosyjska nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Powiatowy w ... ⁴⁹	... Uezdnyj Sud	1843-1872
Sędzia Pokoju ... Rewiru ...	Mirovoj Sud'â ... Učastka ...	1873-1903

46 Wprowadzający reformę sądową, określoną w ukazie o organizacji guberni, ukaz z 1775 r. był często uzupełniany w latach następnych. Obščee Gubernskoe Učreždenie (Svod Zakonov Rossijskoj Imperii povelieniem gosudarâ Imperatora Nikolaâ Pervogo sostavlennyj. Izdanie 1857 goda, Sanktpeterburg 1857 [dalej: Svod Zakonov, 1857], t. 2, cz. 1, s. 474-573, 771-786, 871-877); Kutrzeba S. s. 209.

47 Na mocy ukazu z dnia 20 listopada 1864 r. oraz kilku ustaw sądowych na terenie imperium dokonano reformy sądownictwa. Wprowadzono dwa rodzaje sądownictwa powszechnego, powołując do życia nowe instytucje: sędziów pokoju i zjazdy sędziów pokoju – organa stanowiące sądownictwo pokojowe (mirovyjâ sudebnyâ ustanovleniâ) oraz sądy okręgowe, izby sądowe i Senat Rządzący jako sąd kasacyjny – stanowiące sądownictwo ogólne (obščijâ sudebnyâ ustanovleniâ). Nowo tworzone sądy przejęły kompetencje dotychczasowych sądów I i II szczebla, w tym sądów powiatowych i izb sądu karnego i cywilnego. Reforma nie objęła sądów duchownych, wojskowych, handlowych, włościańskich i innowierczych, mających działać według oddzielnych przepisów. Reformę wprowadzano stopniowo na terenie poszczególnych obszarów administracyjnych imperium, określając jednocześnie jej zakres. Na terenach dziewięciu guberni zachodnich, do których należała także gubernia grodzieńska, sądownictwo pokojowe wprowadzono w 1873 r., a ogólne w 1883 r. Sudebnye ustavy 20 noâbrâ 1864 goda, s izloženiem razsuždenij, na koih oni osnovany, izdannye Gosudarstvennoû Kancelarieû, wyd. 2 uzup., cz. 3, Sanktpeterburg 1867; Vysočajše utverždennoe 19 oktâbrâ 1865 goda položenie o vvedenii v dejstvje sudebnyh ustavov 20 noâbrâ 1864 g. (Uzakoneniâ izdannijâ v poâsnenie i dopolnenie k sudebnym ustavam imperatora Aleksandra II [dalej: Uzakoneniâ], S. Petersburg 1884, s. 5-21); Vysočajše utverždennoe 10 marta 1869 goda mnenie Gosudarstvennogo Soveta o porâdke proizvodstva del prežnyh sudebnyh mest, kak v mestnostâh, gde vvodâtsâ sudebnye ustavy v polnom ob'eme, tak i v teh, gde vvodâtsâ mirovjâ sudebnyâ ustanovleniâ ot del'no ot obščih (Uzakoneniâ, s. 118-127); Instrukciâ dlâ zakrytiâ prežnyh sudebnyh ustanovlenij v mestnostâh v koih vvodâtsâ sudebnye ustavy v polnom ob'eme, i v mestnostâh, gde vvodâtsâ odni mirovjâ sudebnyâ ustanovleniâ, raspublikovana ukazom Pravitel'stvuûšago Senata 19-go marta 1869 goda (Uzakoneniâ, s. 128-134).

48 Ukaz z dnia 12 lipca 1889 r. o przekształceniu lokalnych instytucji włościańskich i pokojowych instytucji sądowych wprowadził, na mocy przepisów szczegółowych z tego samego dnia, zmiany w dotychczasowym, opartym na prawach Aleksandra II z 1864 r., ustroju sądownictwa (Sobranie Uzakonenij i Rasporâženij Pravitel'stva, izdavaemoe pri Pravitel'stvuûšem Senate, S. Petersburg [dalej: Sobr. Uzak.], 1889 No 81, poz. 690, s. 1367-1368). Utworzono nowe instytucje pod nazwami: powiatowy członek sądu okręgowego (Uezdnyj Člen Okružnogo Suda), ziemski naczelnik rewirovy (Zemskij Učastkovyj Načal'nik), zjazd powiatowy (Uezdnyj S'ezd) oraz sędzia grodzki (Gorodskoj Sud'â). Zlikwidowane zostały instytucje sędziów pokoju (poza

Okręgu Pokoju ⁵⁰	Mirovogo Okrug	
Zjazd Sędziów Pokoju Okręgu ...	S"ezd Mirovyh Sudej ... Okrug	1873-1903
Sędzia Grodzki w ... ⁵¹	Gorodskoj Sud'â goroda ...	1903-1915
Powiatowy Członek Grodzieńskiego Sądu Okręgowego ⁵²	Uezdnyj Člen Grodnenskogo Okružnogo Suda	1903 –1915
Sąd Gminny w ... powiat ... ⁵³	... Volostnyj Sud ... uезда	1861-1915

3. Do zespołu o nazwie: zjazd sędziów pokoju należy włączyć, na zasadzie wydzielonej

określonymi miastami) a ich funkcje, w sprecyzowanym zakresie, przeszły m.in. na: powiatowego członka sądu okręgowego, ziemskiego naczelnika rewirowego i sędziego grodzkiego. Kompetencje zlikwidowanych zjazdów sędziów pokoju przejęły sądy okręgowe. Zlikwidowano również stanowiska komorników sądowych urzędujących przy zjazdach sędziów pokoju. Także tę reformę wprowadzano stopniowo na terenie poszczególnych obszarów administracyjnych imperium. Na terenie guberni grodzieńskiej wprowadzono ją w 1903 r.; instytucji sędziego pokoju nie utrzymano w żadnym z miast guberni. *Polożenie o zemskih učastkovyh načal'nikah* (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1373-1398); *Pravila ob ustrojstve sudebnoj časti v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Polożenie o zemskih učastkovyh načal'nikah* (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1399-1404); *Vremennâ pravila o volostnom sude v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Polożenie o zemskih učastkovyh načal'nikah* (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1405-1414); *Pravila o porâdke privedeniâ v dejstvie Polożenie o zemskih učastkovyh načal'nikah* (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1414-1418); *Pravila o proizvodstve sudebnyh del, podvedomstvennyh zemskim načal'nikam i gorodskim sudiâm – zatwierdzone dnia 29 grudnia 1889 r.* (Sobr. Uzak. 1890 No 3, poz. 24, s. 62-118); *Osoboe Prilożenie – Polożenie o selskom sostoânii – k t. 9 (Svod Zakonov Rossijskoj Imperii. Vse 16 tomov ispravlennye po prodolżeniâm 1906 i 1908 godov i dopolnennye pozdnejšimi uzakoneniâm v četyreh knigah. Sostavil i izdal A.M. Nurenberg [dalej: Svod Zakonov. Sostavil i izdal A.M. Nurenberg], ks. 2, t. 5-9, Moskwa 1910, s. 113-131); Sudebnye ustavy. Učreżdenie sudebnyh ustanovlenij. Izd. 1892 g.; Pravila ob ustrojstve sudebnoj časti v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Polożenie o zemskih učastkovyh načal'nikah. Izd. 1892 goda (Svod Zakonov Rossijskoj Imperii. Polnyj tekst vseh 16 tomov, soglasovannyj s poslednimi prodolżeniâm izdannymi v porâdke st. 87 Zak. Osn. i pozdnejšimi uzakoneniâmi. V pâti knigah. pod redakcieû i s primečeniâm I.D. Morduhaj-Boltovskogo [dalej: Svod Zakonov pod redakcieû D. Morduhaj-Boltovskogo], ks. 5, t. 13-16, S. Petersburg [1913] – t. 16, cz. I, s. 1-63, 525-556); Kutrzeba S., s. 204-205.*

49 Działające na podstawie ustaw z 1775 r. sądy powiatowe zostały zlikwidowane wraz z wprowadzeniem w życie części ustaw sądowych reformy z 1864 r., tj. utworzeniem sądownictwa pokojowego. *Obšee Gubernskoe Učreżdenie (Svod Zakonov, 1857, t. 2, cz. I, s. 771-780); Vysočajše utverżdennoe 10 marta 1869 goda mnenie Gosudarstvennogo Soveta o porâdke proizvodstva del prežnyh sudebnyh mest, kak v mestnostâh, gde vvodâtsâ sudebnye ustavy v polnom ob"eme, tak i v teh, gde vvodâtsâ mirovyâ sudebnyâ ustanovleniâ ot del'no ot obših (Uzakoneniâ, s. 118, 125); Instrukciâ dlâ zakrytiâ prežnyh sudebnyh ustanovlenij v mestnostâh v koih vvodâtsâ sudebnye ustavy v polnom ob"eme, i v mestnostâh, gde vvodâtsâ odni mirovyâ sudebnyâ ustanovleniâ, raspublikovana ukazom Pravitel'stvuûšago Senata 19-go marta 1869 goda (Uzakoneniâ, s. 134'); Vremennoe rospisanie devâti zapadnyh gubernii, v koih vvodâtsâ mirovye sudebnyâ ustanovleniâ ot del'no ot obših meždu*

serii, akta komorników sądowych działających przy tej instytucji sądowej.

4. Do zespołu o nazwie: sędzia grodzki należy włączyć, na zasadzie wydzielonej serii, akta komorników sądowych przy sądzie okręgowym⁵⁴.
5. Akta z zakresu działania w sprawach sądowych oraz administracyjnych ziemskiego naczelnika rewirowego tworzą jeden zespół akt pod nazwą: Ziemski Naczelnik rewiru powiatu ... (Zemskij Načal'nik ... učastka uezda)⁵⁵.
6. Akta urzędu sądowego zjazdu powiatowego (Sudebnoe Prisutstvie Uezdnogo S'ezda) oraz urzędu administracyjnego zjazdu powiatowego (Administrativnoe Prisutstvie

sudebnymi palatami (Sobr. Uzak. 1872 Nr 7, poz. 57, s. 102 – postanowienie z dnia 18 stycznia 1872 r.); Priloženie III. k st.1 prim. po prod. 1872 g. Pravila o vvedenii v des'ati zapadnyh guberniâh mirovyh sudebnyh ustanovlenij otdel'no ot obših (Učreždenie sudebnyh ustanovlenij. Izd. 11-oe, bm. i br. wyd. [1876?], s. 87-89); Srok vvedeniâ mirovyh sudebnyh ustanovlenij v guberniâh: minskoj, volynskoj i grodnenskoj (Sobr. Uzak. 1872 Nr 27, poz. 285, s. 390 – postanowienie z dnia 28 marca 1872 r.); Kutrzeba S., s. 211.

50 Na terenach dziewięciu guberni zachodnich, do których należała także gubernia grodzieńska, reformę z 1864 r. w zakresie sądownictwa pokojowego wprowadzono w 1873 r. Od tego roku rozpoczęli działalność sędziowie pokoju i zjazdy sędziów pokoju, działający do 1903 r. Vremennoe respisanie učastkovym mirovym sud'âm i sostoâšim pri mirovyh s'ezdah sudebnym pristavam v vilenskoj, kovenskoj, grodnenskoj, kievskoj, volynskoj, podol'skoj, minskoj, vitebskoj i mogilevskoj gub. (Uzakonienia, s. 169-171; publikowane pierwotnie w: Sobr. Uzak. 1871 No 60); O rasprostranienii zakonopoloženij 12 iûlâ 1889 goda na gubernii Vilenskuû, Grodnenskuû i Kovenskuû i ob assignovanii na sie kreditov (Sobr. Uzak. 1903, Otd. I, No 86, poz. 985, s.1937-1946 – zatwierdzono dnia 8 czerwca 1903 r.); Kutrzeba S., s. 204, 212.

51 Pravila ob ustrojstve sudebnoj časti v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Položenie o zemskih učastkovykh načal'nikah. Izd. 1892 goda (Svod Zakonov pod redakcieû D. Morduhaj-Boltovskogo, t. 16, cz. I., s. 526-527, 530-554); Pravila o proizvodstve sudebnyh del, podvedomstvennyh zemskim načal'nikom i gorodskim sudiâm - zatwierdzone dnia 29 grudnia 1889 r. (Sobr. Uzak. 1890 No 3, poz. 24, s. 62-118). Na terenie guberni grodzieńskiej ustawę z dnia 12 lipca 1889 r. wprowadzono dopiero w 1903 r. O rasprostranienii zakonopoloženij 12 iûlâ 1889 goda na gubernii Vilenskuû, Grodnenskuû i Kovenskuû i ob assignovanii na sie kreditov (Sobr. Uzak. 1903, Otd. I, No 86, poz. 985, s.1937-1946 – zatwierdzono dnia 8 czerwca 1903 r.); Kutrzeba S., s. 212.

52 Na terenie guberni grodzieńskiej funkcjonowali w latach 1903-1915. Pravila ob ustrojstve sudebnoj časti v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Položenie o zemskih učastkovykh načal'nikah. Izdanie 1892 goda (Svod Zakonov pod redakcieû D. Morduhaj-Boltovskogo, t. 16, cz. I, s. 528-529, 543, 553-554); O rasprostranienii zakonopoloženij 12 iûlâ 1889 goda na gubernii Vilenskuû, Grodnenskuû i Kovenskuû i ob assignovanii na sie kreditov (Sobr. Uzak. 1903, Otd. I, No 86, poz. 985, s.1937-1946, zatwierdzono dnia 8 czerwca 1903 r.); Zakon ob uveličenii čisla dolžnostej uezdnogo člena okružnogo suda v nekotoryh uezdah (Sobr. Uzak. 1912 No 134, poz. 1164, s. 2467-2469). Z dniem 1 lipca 1912 r. postanowiono wprowadzić m.in. pięć nowych stanowisk w Grodzieńskim Sądzie Okręgowym. Grochowska I., Akta sądowe, s. 2.

53 Sądy gminne utworzone zostały dla włościan dóbr prywatnych w 1861 r. a dla włościan dóbr rządowych w 1866 r. na podstawie przepisów: Osoboe Priloženie k. t. IX zakonov o sostoâniâh (Prodolženie Svoda Zakonov Rossijskoj Imperii. Izdannogo v 1857 godu. Po 31 marta 1863 goda, čast' III, Sanktpeterburg 1863, s. 29-32);

Uezdno S"ezda) tworzą jeden zespół archiwalny pod nazwą: Zjazd Powiatowy (... Uezdnyj S"ezd)⁵⁶.

III. Sądownictwo specjalne:

Polska nazwa zespołu	Rosyjska nazwa zespołu	Granice chronologiczne
... Opieka Szlachecka ⁵⁷	... Dvorânskaâ Opeka	1822-1919
Sąd Sierocy w ... ⁵⁸	... Sirotskij Sud	1808-1919

Osoboe Priloženie k t. IX zakonov o sostoâniâh (Prodolženie Svoda Zakonov Rossijskoj Imperii. Izdannogo v 1876 godu, 1876, s. 25-28). Niewielkie zmiany wprowadzało prawo: Vremennâ pravila o volostnom sude v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Položenie o zemskih učastkovyh načal'nikah (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1405-1414). Reformę sądownictwa gminnego zakładało, niewprowadzone w życie na terenie guberni grodzieńskiej (przynajmniej do połowy 1913 r.) prawo z dnia 15 czerwca 1912 r. Vremennâ pravila o volostnom sude v mestnostâh, v kotoryh vveden v dejstvie zakon o preobrazovanii mestnogo suda (Svod Zakonov pod redakcieû D. Morduhaj-Boltovskogo, t. 16, cz. I, s. 85-92); Kutrzeba S., s. 211; Grochowska I., Akta sądowe, s. 2.

54 Na mocy art. 20 przepisów z dnia 12 lipca 1889 r. wykonawstwo orzeczeń i innych postanowień sędziów grodzkich należało do kompetencji komorników sądowych przy sądzie okręgowym. Pravila ob ustrojstve sudebnoj časti v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Položenie o zemskih učastkovyh načal'nikah. Izd. 1892 goda (Svod Zakonov pod redakcieû D. Morduhaj-Boltovskogo, t. 16, cz. I, s. 527).

55 Položenie o zemskih učastkovyh načal'nikah (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1373-1398); Osoboe Priloženie – Položenie o selskom sostoânii – k t. 9 (Svod Zakonov. Sostavil i izdal A.M. Nurenberg, ks. 2, s. 113-122).

56 Položenie o zemskih učastkovyh načal'nikah (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1373-1398); Osoboe Priloženie – Položenie o selskom sostoânii – k t. 9 (Svod Zakonov. Sostavil i izdal A.M. Nurenberg, ks. 2, s. 123-131).

57 Opieki szlacheckie, czyli instytucje sprawujące opiekę nad małoletnimi sierotami i wdowami stanu szlacheckiego, ich majątkami i sprawami, ustanowione zostały na terenach ziem polskich wcielonych w wyniku rozbiorów do Rosji na podstawie ustawy z 1775 r. W 1822 r. organizowane były dla jednego lub kilku powiatów; działały do 1919 r. jako odrębne instytucje (pierwotnie odrębne kancelarie przy sądach powiatowych). Obšee Gubernskoe Učreždenie (Svod Zakonov, 1857, t. 2, cz. I, s. 781-782); Svod Gubernskih učreždenij. Izdanie 1892 goda (Svod Zakonov Rossijskoj Imperii. Vse 16 tomov so vseimi odnosâšimisâ k nim prodolženiami v odnoj knige. Pod redakcieû A.F. Volkova. U.D. Filipova, wyd. 3, t. 1-8, S. Petersburg 1902, t. 2 cz. I, s.103-105); Ustawa z dnia 31 lipca 1919 r. o prawach obowiązujących w okręgu sądowym białostockim w zakresie sądownictwa (DPPP Nr 64, poz. 382, art. 7); Kutrzeba S., s. 210; Grochowska I., Akta sądowe, s. 2-3.

58 Miejskie sądy sieroce, czyli instytucje sprawujące opiekę nad małoletnimi sierotami i wdowami po kupcach, mieszczanach, osobach należących do cechów, szlachcie osobistej i nieszlachcie oraz ich majątkami i sprawami, ustanowione zostały na terenie miast obwodu białostockiego w 1808 r. na podstawie ustawy z 1775 r. Działały do 1919 r. jako odrębne instytucje, pierwotnie przy magistratach a od reformy 1864 r. przy sądach okręgowych.

Literatura

Źródła publikowane:

1. Sudebnye ustavy 20 noâbrâ 1864 goda, s izloženiem razsuždenij, na koih oni osnovany, izdannye Gosudarstvennoû Kancelarieû, wyd. 2 uzup., cz. 3, Sanktpeterburg 1867.
2. Učreždenie sudebnyh ustanovlenij. Izd. 11-oe, bm. i br. wyd. [1876?].
3. Uzakoeniâ izdannâ v poâsnenie i dopolnenie k sudebnym ustavam imperatora Aleksandra II, S. Petersburg 1884.
4. Svod Gubernskih učreždenij. Izd. 1892 goda (Svod Zakonov Rossijskoj Imperii. Vse 16 tomov so vsemi odnosâšimisâ k nim prodolženiâmi v odnoj knige. Pod redakcieû A.F. Volkova, U.D. Filipova, wyd. 3, t. 1-8, S. Petersburg 1902, t. 2 cz. I, s.103-105).
5. Svod Zakonov Rossijskoj Imperii dopolnennyj po prodolženiâm 1906, 1908, 1909 i 1910 g. g. i pozdnejšim uzakoeniâm 1911 i 1912 g. g. pod redakciej A.A. Dobrovol'skogo, wyd. 2, ks. 3, t. 10-13, S. Petersburg 1913.
6. Osoboe Priloženie – Položenie o selskom sostoânii – k t. 9 (Svod Zakonov. Sostavil i izdal A.M. Nurenberg, ks. 2, s. 113-131).
7. Sudebnye ustavy. Učreždenie sudebnyh ustanovlenij. Izd. 1892 g. (Svod Zakonov pod redakcieû I.D. Morduhaj-Boltovskogo. Kniga pâtaâ, t. 16, cz. I, s. 1-63).
8. Pravila ob ustrojstve sudebnoj časti v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Položenie o zemskih učastkovykh načal'nikah. Izd. 1892 goda (Svod Zakonov pod redakcieû I.D. Morduhaj-Boltovskogo, ks. 5, t. 16, cz. I, s. 525-556).
9. Vysočajše utverždennyj 26 iûnâ 1913 g. zakon ob ustanovlenii Položeniâ o vvedenii v dejstvie zakona 15 iûnâ 1912 goda o preobrazovanii mestnogo suda, o vvedenii v dejstvie sego zakona, v polnom ego ob'eme, v guberniâh Harkovskoj, Ekaterinoslavskoj, Kurskoj, Poltavskoj, Černigovskoj, Kievskoj, Volynskoj, Podol'skoj, Hersonskoj i Tavričeskoj i o raspostranении nekotoryh postanovlenij sego zakona na pročiâ mestnosti Imperii (Svod Zakonov pod redakcieû I.D. Morduhaj-Boltovskogo, ks. 5, s. 28-39).
10. Vysočajše utverždennoe 19 oktâbrâ 1865 goda položenie o vvedenii v dejstvie sudebnyh ustavov 20 noâbrâ 1864 g. (Uzakoeniâ, s. 5-21).

Obšee Gubernskoe Učreždenie (Svod Zakonov, 1857, t. 2, cz. I, s. 879); Svod Gubernskih učreždenij. Izd. 1892 goda (Svod Zakonov Rossijskoj Imperii. Vse 16 tomov so vsemi odnosâšimisâ k nim prodolženiâmi v odnoj knige. Pod redakcieû A.F. Volkova. U.D. Filipova, wyd. 3, t. 1-8, S. Petersburg 1902, t. 2 cz. I, s.105); Ustawa z dnia 31 lipca 1919 r. o prawach obowiązujących w okręgu sądowym białostockim w zakresie sądownictwa (DPPP Nr 64, poz. 382, art. 7); Borowik B., Wstęp do inwentarza grupy zespołów akt sądów sierocych powiatu białostockiego i sokólskiego – Dzieje ustrojowe urzędu, mps w AP Białystok, s. 1-2.

11. Vysočajše utverždennoe 10 marta 1869 goda mnenie Gosudarstvennogo Soveta o porâdke proizvodstva del prežnyh sudebnyh mest, kak v mestnostâh, gde vvodâtsâ sudebnye ustavy v polnom ob"eme, tak i v teh, gde vvodâtsâ mirovyâ sudebnyâ ustanovleniâ otdel'no ot obših (Uzakoneniâ, s. 118-127).
12. Instrukciâ dlâ zakrytiâ prežnyh sudebnyh ustanovlenij v mestnostâh v koih vvodâtsâ sudebnye ustavy v polnom ob"eme, i v mestnostâh, gde vvodâtsâ odni mirovyâ sudebnyâ ustanovleniâ, raspublikovana ukazom Pravitel'stvuûšago Senata 19-go marta 1869 goda (Uzakoneniâ, s. 128-134).
13. Vremennoe rospisanie učastkovym mirovym sud'âm i sostoâšim pri mirovyh s"ezdah sudebnym pristavam v vilenskoj, kovenskoj, grodnenskoj, kievskoj, volynskoj, podol'skoj, minskoj, vitebskoj i mogilevskoj gub. (Sobr. Uzak. 1871 No 60, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 169-171).
14. Vremennoe rospisanie devâti zapadnyh gubernii, v koih vvodâtsâ mirovye sudebnyâ ustanovleniâ otdel'no ot obših meždu sudebnymi palatami (Sobr. Uzak. 1872 No 7, poz. 57, s. 102 – postanowienie z dnia 18 stycznia 1872 r.).
15. Priloženie III. k st.1 prim. po prod. 1872 g. Pravila o vvedenii v desâti [!] zapadnyh guberniâh mirovyh sudebnyh ustanovlenij otdel'no ot obših (Učreždenie sudebnyh ustanovlenij. Izd. 11-oe, bm. i br. wyd. [1876?], s. 87-89).
16. Srok vvedeniâ mirovyh sudebnyh ustanovlenij v guberniâh: minskoj, volynskoj i grodnenskoj (Sobr. Uzak. 1872 No 27, poz. 285, s. 390 – postanowienie z dnia 28 marca 1872 r.).
17. Vysočajše utverždennoe 9 iûnâ 1873 g. mnenie Gosudarstvennogo Soveta po proektu taksy voznagraždeniâ sudebnyh pristavov, sostoâših pri mirovyh s"ezdah v zapadnyh guberniâh (Sobr. Uzak. 1873 No 61, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 213-214).
18. Vysočajše utverždennoe 23 aprelâ 1874 g. mnenie Gosudarstvennogo Soveta ob uveličenii okladov soderžaniâ učastkovym mirovym sud'âm v 9 zapadnyh guberniâh i ustanovlenii dlâ sego osobyh, v etih guberniâh, sudebnyh sborov (Sobr. Uzak. 1874 No 44, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 245).
19. Predloženie ministra ũsticii Pravitel'stvuûšemu Senatu 13 aprelâ 1875 goda o raspredelenii obšago soderžaniâ učastkovykh mirovyh sudej v zapadnyh guberniâh na soderžanie i rashody po dolžnosti (Sobr. Uzak. 1875 No 38, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 255-256).
20. Vysočajše utverždennoe 17-go oktâbrâ 1876 g. mnenie Gosudarstvennogo Soveta ob usilenii kancelârskih sredstv s"ezdov mirovyh sudej v 9 zapadnyh guberniâh (Sobr. Uzak. 1876 No 100, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 275-276).
21. Vysočajše utverždennoe 3 maâ 1877 g. mnenie Gosudarstvennogo Soveta ob uveličenii čisla

- sudebno-mirových účastkov v grodnenskoj gubernii (Sobr. Uzak. 1877 No 42, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 281).
22. Vremennoe rospisanie okružnyh sudov v devâti zapadnyh guberniâh (Sobr. Uzak. 1877 No 71, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 283-291).
 23. Srok vvedeniâ obših sudebnyh ustanovlenij v severo-zapadnyh guberniâh (Sobr. Uzak. 1882 Nr 109, poz. 755, s. 1712 – postanowienie ogłoszone dnia 9 listopada 1882 r.).
 24. Vysočajše utverždennoe 22-go marta 1883 g. mnenie Gosudarstvennogo Soveta ob uveličenii razmera naemnoj platy za pomešeniâ dlâ s'ezdov mirovych sudej Astrahanskoj, Orenburgskoj i 9-ti zapadnyh gubernii, a takže o rasprostranenii na pervyâ gubernii zakona 21-go oktâbrâ 1873 goda (Sobr. Uzak. 1883 No 41, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 396).
 25. Pravila vvedeniâ v dejstve sudebnoj reformy ustanovlenij v šesti severo-zapadnyh guberniâh (Sobr. Uzak. 1883 No 80, poz. 712, s. 1588-1589).
 26. O srokah otkrytiâ Vilenskoj Sudebnoj Palaty i Vilenskogo, Grodnenskogo, Kovenskogo i Minskogo Okružnyh Sudov (Sobr. Uzak. 1883 Nr 108, poz. 850, s. 1968).
 27. O zakrytii Vilenskoj, Grodnenskoj, Kovenskoj i Minskoj Soedinennyh Palat Ugolovnogo i Graždanskogo Suda (Sobr. Uzak. 1883 Nr 110, poz. 855, s. 2038).
 28. Vysočajše utverždennoe 12 iŭnâ 1884 goda mnenie Gosudarstvennogo Soveta ob uveličenii soderžaniâ členov okružnyh sudov i ob izmeneniâh v sostave okrugov i štatah sudebnyh palat (Sobr. Uzak. 1884 No 66, cyt. za: Uzakoneniâ, s. 428-429).
 29. Položenie o zemskih učastkovykh načal'nikah (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1373-1398).
 30. Pravila ob ustrojstve sudebnoj časti v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Položenie o zemskih učastkovykh načal'nikah (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1399-1404).
 31. Vremennyâ pravila o volostnom sude v mestnostâh, v kotoryh vvedeno Položenie o zemskih učastkovykh načal'nikah (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1405-1414).
 32. Pravila o porâdke privedeniâ v dejstvie Položenie o zemskih učastkovykh načal'nikah (Sobr. Uzak. 1889 No 81, poz. 691, s. 1414-1418).
 33. Pravila o proizvodstve sudebnyh del, podvedomstvennyh zemskim načal'nikam i gorodskim sudiâm (Sobr. Uzak. 1890 No 3, poz. 24, s. 62-118 – zatwierdzone dnia 29 grudnia 1889 r.).
 34. Ob uveličenii čisla mirovych sudej v Belostoko-sokol'skom sudebno-mirovom okruge, grodnenskoj gubernii (Sobr. Uzak. 1890 No 9, poz. 82, s. 221-222).
 35. Zakon ob utverždenii v nekotoryh okružnyh sudah novykh dolžnostej člena okružnogo suda i uezdnogo člena okružnogo suda i o porâdke naznačeniâ členov okružnyh sudov v ustave

zemleustroitel'nyh komissij (Sobr. Uzak. 1912 No 111, poz. 952, s. 2019-2021).

36. Zakon ob uveličenii čisla dolžnostej uezdno go člena okružnogo suda v nekotoryh uezdah (Sobr. Uzak. 1912 No 134, poz. 1164, s. 2467-2469).
37. O raspredelenii obâzannostej mežd u uezdny mi členami okružnyh sudov okruga Vilenskoj sudebnoj palaty (Sobr. Uzak. 1912 No 238, poz. 2128, s. 4070-4074).
38. Zakon o preobrazovanii mestno go suda (Sobr. Uzak. 1912 No 118, poz. 1003, s. 2113-2191).
39. Ustawa z dnia 31 lipca 1919 r. o prawach obowiązujących w okręgu sądowym białostockim w zakresie sądownictwa (DPPP Nr 64, poz. 382).

Opracowania:

1. Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 3 (po rozbiarach, cz. I), Lwów 1920.
2. Mościcki H., *Białystok. Zarys historyczny*, Białystok 1933.
3. Borowik B., Wstęp do inwentarza grupy zespołów akt sądów sierocych powiatu białostockiego i sokólskiego – Dzieje ustrojowe urzędu, mps w AP Białystok, s. 1-2.
4. Grochowska I., Belostokskij Glavnyj Sud [Sąd Główny w Białymstoku] [1798-1807] 1812-1832, wstęp do zespołu, mps w AP Białystok, brak roku opracowania.
5. Grochowska I., Akta sądowe z terenu b. obwodu białostockiego – grupa zespołów 1833-1917, wstęp do grupy zespołów, mps w AP Białystok, brak roku opracowania.
6. Korobowicz A., Witkowski W., *Prawo i sądy na zabranych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XIX w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, XL, 2003, z. 1, s. 61-84.
7. Rosner A., *Stare i nowe w organizacji i działalności sądów pokoju w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, XLVI, 1994, z. 1-2, 69-76.

Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów z okresu I wojny światowej oraz II Rzeczypospolitej⁵⁹

I. Granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów okupacyjnych i polskich działających na obszarze Królestwa Polskiego obejmują lata 1915-1918.

1. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów okupacyjnych działających na obszarze okupacji austriackiej⁶⁰:

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
C.K. Sąd Apelacyjny w ...	K.u.K. Appellationsgericht	1915-1918
C.K. Trybunał Sądowy w ... ⁶¹	K.u.K. Gerichtshof	1915-1917
C.K. Sąd Obwodowy w ... ⁶²	K.u.K. Kreisgericht	1915-1917
Sąd Pokoju w ... ⁶³	Friedensgericht	1915-1917

59 Opracowały: U. Gawuć (AP Suwałki), A. Kowalewska (AP Siedlce), 2004.

60 Sądownictwo na terenie okupacji austriackiej powstało na mocy rozporządzeń Naczelnego Wodza Armii. Władze okupacyjne objęły nadzór nad istniejącym sądownictwem gminnym i sądami pokoju. Kompetencje sądów gminnych i sądów pokoju nie uległy zmianom. Na stanowiskach sędziowskich władze okupacyjne zatwierdzały dotychczasowych sędziów tych sądów. Ostateczna organizacja sądownictwa została zatwierdzona na podstawie rozporządzenia Naczelnego Wodza Armii z dnia 9 maja 1916 r. i działała do czasu przekazania sądownictwa władzom polskim (Dziennik Rozporządzeń c i k Zarządu Wojskowego w Polsce [dalej: DRZW], cz. 21, s. 145-149); Rozporządzenie z dnia 25 sierpnia 1917 r. (DRZW, cz. 14, poz. 71).

61 Powstały przy komendach powiatowych, jako oddziały cywilne. Zakresem kompetencji odpowiadały dawnym sądom okręgowym. Zajmowały się orzecznictwem cywilnym oraz tą częścią orzecznictwa karnego, która nie podlegała kompetencjom sądów wojskowych. Trybunały rozstrzygały sprawy w trzyosobowych składach sędziowskich. Przy każdym trybunale funkcjonował urząd hipoteczny dla wielkiej własności i realności miejskich.

62 Przejęły kompetencje wcześniejszych zjazdów sędziów pokoju. Skład sędziowski tworzyli przewodniczący (sędzia państwowy) i dwóch sędziów pokoju. Obwieszczenie z dnia 17 kwietnia 1917 r. zmieniło dotychczasowe tłumaczenie polskiej nazwy Kreis: „obwód” na „powiat” (DRZW, cz. 8, wydane w Lublinie dnia 30 kwietnia 1917 r., poz. 40).

63 Sądy pokoju przejęły kompetencje rosyjskich sądów pokoju, a od 1 czerwca 1916 r., dodatkowo kompetencje sądów gminnych. Konsekwencją rozporządzenia z dnia 9 maja 1916 r. była likwidacja sądów gminnych w miastach, gdzie dotychczas sąd gminny działał obok sądu pokoju. Sędziów pokoju, ławników i sekretarzy mianował komendant obwodu.

Sąd Gminny w ... ⁶⁴	Gemeindegerecht	1915-1916
--------------------------------	-----------------	-----------

Uwaga: Akta reaktywowanych w końcu 1915 r. sądów gminnych należy włączyć do zespołów sądów pokoju (od 1 czerwca 1916 r., kontynuatorów ich działalności).

2. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów okupacyjnych działających na obszarze okupacji niemieckiej⁶⁵:

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Cesarsko-Niemiecki Sąd Najwyższy dla General-Gubernatorstwa Warszawskiego w Warszawie	Kaiserlich Deutsches Obergericht für das Generalgouvernement Warschau in Warschau	1915-1918
Cesarsko-Niemiecki Sąd Okręgowy w ...	Kaiserlich Deutsches Bezirksgericht	1915-1917
Sąd Gminny w ...	Gemeindegerecht	1915-1917
Sąd Pokoju w ...	Friedensgericht	1915-1918

3. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów działających na obszarze Królestwa Polskiego:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Najwyższy w Warszawie ⁶⁶	1917-1918
Królewsko-Polski Sąd Apelacyjny w ...	1917-1918

64 Działy do 1 czerwca 1916 r. Rozporządzenie Naczelnego Wodza Armii z dnia 9 maja 1916 r. (DRZW, cz. 21, s. 145).

65 Sądownictwo na terenie okupacji niemieckiej powołano na mocy rozporządzenia General-Gubernatora Warszawskiego z dnia 21 marca 1915 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na obszarze GGW (Dziennik Rozporządzeń dla GGW [dalej: Dz. R. GGW] Nr 12, rozporządzenie Nr 7). Jego organizację normowało rozporządzenie General-Gubernatora z dnia 18 listopada 1916 r. o zmianie rozporządzenia w przedmiocie organizacji sądownictwa na obszarze GGW (Dz. R. GGW Nr 54, poz. 197). Postępowanie sądowe normowało rozporządzenie General-Gubernatora z dnia 21 marca (2 listopada) 1915 r., zmienione rozporządzeniem z dnia 18 listopada 1916 r. o zmianie rozporządzenia w przedmiocie postępowania w sprawach karnych, cywilnych i w sprawach sądownictwa dobrowolnego dla obszarów GGW (Dz. R. GGW Nr 54, poz. 198) oraz rozporządzenie z dnia 18 listopada 1916 r. w przedmiocie prawa karnego na obszarze GGW (Dz. R. GGW Nr 54, poz. 199). Na mocy rozporządzenia wykonawczego z dnia 11 sierpnia 1917 r. dotyczącego nowego urzędnika wymiaru sprawiedliwości dla GGW (Dz. R. GGW Nr 84, poz. 359) dokonano podziału kompetencyjnego między sądownictwem niemieckim a wprowadzonym od dnia 1 września 1917 r. sądownictwem polskim. Cesarsko-Niemieckie Sądy Okręgowe oraz Sąd Najwyższy funkcjonowały na terenie Królestwa do listopada 1918 r., do czasu likwidacji GGW.

66 Przepisy tymczasowe o urzędzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim z dnia 19 sierpnia 1917 r. (Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego Nr 1, poz. 1) i

Królewsko-Polski Sąd Okręgowy w ...	1917-1918
Królewsko-Polski Sąd Pokoju w ...	1917-1918

4. Zespoły archiwalne sądów zaboru austriackiego zamyka się na dniu 31 grudnia 1918 r.
5. Zespoły archiwalne sądów niemieckich zamyka się na dniu 31 lipca lub 31 grudnia 1919 r.
6. Zespoły archiwalne sądów niemieckich na obszarach plebiscytowych zamyka się na dniu 16 czerwca 1922 r. (województwo śląskie).

II. Podstawą rozgraniczenia zespołów stanowią: powstanie państwa polskiego – 1918 r. oraz utrata niepodległości – 1939 r. Po odzyskaniu niepodległości do momentu unifikacji prawa w 1928 r. ustrój sądownictwa polskiego regulowały zmodyfikowane przepisy ustawodawstwa państw zaborczych.

III. Dla zespołów archiwalnych sądów z okresu II Rzeczypospolitej ustala się następujące nazwy i granice chronologiczne:

1. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów powszechnych na ziemiach b. Królestwa Polskiego:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Najwyższy w Warszawie ⁶⁷	1919-1939
Sąd Apelacyjny w ...	1918/1919-1939
Sąd Okręgowy w ...	1918/1919-1939
Sąd Pokoju w ... ⁶⁸	1918/1919-1928
Sąd dla Nieletnich w ... ⁶⁹	1919-1928

2. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów powszechnych działających na ziemiach b. zaboru austriackiego:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Apelacyjny w ...	1919-1939

tymczasowa instrukcja ogólna dla sądów Królestwa Polskiego z dnia 26 sierpnia 1917 r. (Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego Nr 2, poz. 4) powołały w Królestwie Polskim sądy pokoju, sądy okręgowe, sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy oraz komorników sądowych przy sądach pokoju.

67 Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie ustroju Sądu Najwyższego (DPPP Nr 15, poz. 199).

68 Dekret Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 3 stycznia 1918 r. (DPKP Nr 1, poz. 1), dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie dyslokacji sądów (DPPP Nr 14, poz. 170) i ustawa wprowadzająca zmiany w obowiązujących przepisach o sądownictwa z dnia 18 marca 1921 r. (Dz. U. RP Nr 30, poz. 172) wprowadzały zmiany w przepisach sądowych.

69 Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich (DPPP Nr 14, poz. 171).

Sąd Okręgowy w ...	1919-1939
Sąd Powiatowy w ... ⁷⁰	1919-1928
Sąd Przysięgłych w ... ⁷¹	1919-1938

3. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów powszechnych działających na ziemiach b. zaboru pruskiego⁷²:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Apelacyjny w ...	1919/1920-1939
Sąd Okręgowy w ...	1919/1920-1939
Sąd Powiatowy w ... ⁷³	1919/1920-1928
Sąd Ławniczy przy Sądzie Powiatowym w ... ⁷⁴	1922-1928
Sąd Pokoju w ... ⁷⁵	1922-1928
Sąd Przemysłowy w ... ⁷⁶	1919/1920-1936
Sąd Kupiecki w ...	1919/1920-1936

4. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów powszechnych działających na obszarach plebiscytowych (województwo śląskie):

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Apelacyjny w ...	1922-1939
Sąd Okręgowy w ...	1922-1939
Sąd Powiatowy w ...	1922-1928
Sąd Ławniczy przy Sądzie Powiatowym w ...	1922-1928
Sąd Pokoju w ... ⁷⁷	1922-1928

70 Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie zmian o urządzeniach wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim (DPPP Nr 15, poz. 200).

71 Sądy przysięgłych zlikwidowano na podstawie ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju (Dz. U. RP Nr 24, poz. 213).

72 Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej (DPPP Nr 64, poz. 385) oraz rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 15 grudnia 1919 r. o urządach i urzędnikach sądowych w b. dzielnicy pruskiej (Tygodnik Urzędowy Nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., poz. 181, s. 409) regulowało przepisy sądownictwa.

73 Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 23 grudnia 1919 r. dotyczące ustanowienia sądów powiatowych (Tygodnik Urzędowy, Nr 71).

74 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 listopada 1922 r. w przedmiocie zmiany rozporządzenia o sądach pokoju w byłej dzielnicy pruskiej (Dz. U. RP Nr 106, poz. 933).

75 Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej o urządzeniu sądów pokoju w byłej dzielnicy pruskiej z dnia 15 grudnia 1919 r. (Tygodnik Urzędowy Nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., poz. 186, s. 416).

76 Sądy przemysłowe i sądy kupieckie, działające na obszarze województw: poznańskiego, pomorskiego i górnośląskiej części województwa śląskiego przekształcono na sądy pracy na mocy ustawy z dnia 2 lipca 1936 r. o przekształceniu sądów przemysłowych i kupieckich na sądy pracy (Dz. U. RP Nr 54, poz. 391).

77 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 czerwca 1922 r. zaprowadzające zmiany w ustroju

IV. Wprowadzenie rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. o prawie ustroju sądów powszechnych ujednościło polskie sądownictwo powszechne⁷⁸. Sądy polskie podzielono na dwie grupy: sądy powszechne – powołane do rozstrzygania spraw cywilnych i karnych oraz sądy szczególne – rozstrzygające sprawy określonej kategorii i rozpoznające sprawy ze stosunków publicznoprawnych. Nowo obowiązujące prawo nie wniosło zasadniczych zmian do poprzednio działającego systemu powszechnego sądownictwa. Kompetencje zlikwidowanych sądów powiatowych i sądów pokoju przekazano utworzonym sądom grodzkim.

1. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów powszechnych:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Grodzki w ...	1929-1939
Sąd dla Nieletnich przy Sądzie Okręgowym w ...	1929-1939 ⁷⁹

2. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów szczególnych:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Pracy w ... ⁸⁰	1929-1939
Najwyższy Trybunał Administracyjny w Warszawie ⁸¹	1922-1939
Trybunał Kompetencyjny w Warszawie ⁸²	1925-1939
Trybunał Stanu w Warszawie ⁸³	1923-1939

Uwaga: Po powołaniu Najwyższego Trybunału Administracyjnego nigdy nie powstały sądy niższej instancji. Jedynie w trzech województwach zachodnich powstały wojewódzkie sądy administracyjne (Poznań, Toruń, Katowice), które to instytucje, pomimo nazwy, nie były niezależnymi sądami, lecz organami kontrolnymi wewnątrz samej administracji. Wojewódzkie sądy administracyjne powstały w miejsce dawnych wydziałów obwodowych i były drugą instancją sądowniczą ponad wydziałami powiatowymi, stanowiącymi pierwszą instancję. Ich skład personalny pokrywał się ze składem organów

sądownictwa w górnośląskiej części Województwa Śląskiego (Dz. U. RP Nr 46, poz. 390).

78 Tekst jednolity Dz. U. RP z 1932 r. Nr 102, poz. 863 z późn. zm.

79 Dotyczy ziem b. zaborów austriackiego i pruskiego.

80 Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o sądach pracy (Dz. U. RP Nr 37, poz. 350).

81 Ustawa z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz. U. RP Nr 67, poz. 600).

82 Ustawa z dnia 25 listopada 1925 r. o Trybunale Kompetencyjnym (Dz. U. RP Nr 126, poz. 897).

83 Ustawa z dnia 27 kwietnia 1923 r. o Trybunale Stanu (Dz. U. RP Nr 59, poz. 415).

wykonawczych samorządu: wydziałów powiatowych i wojewódzkich. Wojewódzkie sądy administracyjne w myśl niniejszych wskazówek nie są traktowane jako instytucje wymiaru sprawiedliwości i powinny zostać zakwalifikowane do działu: administracja specjalna, instytucje kontrolne.

3. Akta wydziałów zamiejscowych sądów okręgowych utworzonych na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 roku Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 12, poz. 93), powinny być włączone, jako wydzielone serie, do zespołów archiwalnych sądów okręgowych, których były wydziałami.

4. Akta komorników działających przy sądach pokoju, sądach okręgowych i sądach grodzkich należy włączyć, na zasadzie wydzielonej serii, do zespołów tych akt.

5. Akta sędziów śledczych działających przy sądach okręgowych w latach 1918-1939 i sędziów śledczych do spraw wyjątkowego znaczenia, funkcjonujących przy sądach apelacyjnych w latach 1927-1939⁸⁴ należy włączyć, na zasadzie wydzielonej serii do zespołów akt wyżej wymienionych sądów.

Literatura

Źródła publikowane:

1. Rozporządzenie Naczelnego Wodza Armii z dnia 9 maja 1916 r. (DRZW, cz. 21, s. 145).
2. Rozporządzenie Generał-Gubernatora Warszawskiego z dnia 21 marca 1915 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na obszarze GGW (Dz. R. GGW Nr 12, rozporządzenie Nr 7).
3. Rozporządzenie Generał-Gubernatora Warszawskiego z dnia 18 listopada 1916 r. o zmianie rozporządzenia w przedmiocie organizacji sądownictwa na obszarze GGW (Dz. R. GGW Nr 54, poz. 197).
4. Rozporządzenie Generał-Gubernatora Warszawskiego z dnia 18 listopada 1916 r. o zmianie rozporządzenia w przedmiocie postępowania w sprawach karnych, cywilnych i w sprawach sądownictwa dobrowolnego dla obszarów GGW (Dz. R. GGW Nr 54, poz. 198).
5. Rozporządzenie Generał-Gubernatora Warszawskiego z dnia 18 listopada 1916 r. w przedmiocie prawa karnego na obszarze GGW (Dz. R. GGW Nr 54, poz. 199).

⁸⁴ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. o sędziach śledczych do spraw wyjątkowego znaczenia (Dz. U. RP Nr 69, poz. 611).

6. Rozporządzenie wykonawcze General-Gubernatora Warszawskiego z dnia 11 sierpnia 1917 r. dotyczące nowego urzędu wymiaru sprawiedliwości dla GGW (Dz. R. GGW Nr 84, poz. 359).
7. Przepisy tymczasowe o urzędowaniu sądownictwa w Królestwie Polskim z dnia 19 sierpnia 1917 r. (Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego Nr 1, poz. 1).
8. Tymczasowa instrukcja ogólna dla sądów Królestwa Polskiego z dnia 26 sierpnia 1917 r. (Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego Nr 2, poz. 4).
9. Dekret Rady Regencyjnej z dnia 3 stycznia 1918 r. (DPKP Nr 1, poz. 1).
10. Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie dyslokacji sądów (DPPP Nr 14, poz. 170).
11. Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. wprowadzająca zmiany w obowiązujących przepisach o sądownictwie (Dz. U. RP Nr 30, poz. 172).
12. Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie ustroju Sądu Najwyższego (DPPP Nr 15, poz. 199).
13. Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich (DPPP Nr 14, poz. 171).
14. Dekret z dnia 8 lutego 1919 r. w przedmiocie zmian o urządzeniach wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim (DPPP Nr 15, poz. 200).
15. Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju (Dz. U. RP Nr 24, poz. 213).
16. Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej (DPPP Nr 64, poz. 385).
17. Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 15 grudnia 1919 r. o urzędach i urzędnikach sądowych w b. dzielnicy pruskiej (Tygodnik Urzędowy Nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., poz. 181, s. 409).
18. Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 15 grudnia 1919 r. o urządzeniu sądów pokoju w byłej dzielnicy pruskiej (Tygodnik Urzędowy Nr 70 z dnia 24 grudnia 1919 r., poz. 186, s. 416).
19. Rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 23 grudnia 1919 r. dotyczące ustanowienia sądów powiatowych (Tygodnik Urzędowy Nr 71).
20. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 listopada 1922 r. w przedmiocie zmiany rozporządzenia o sądach pokoju w byłej dzielnicy pruskiej (Dz. U. RP Nr 106, poz. 933).

21. Ustawa z dnia 2 lipca 1936 r. o przekształceniu sądów przemysłowych i kupieckich na sądy pracy (Dz. U. RP Nr 54, poz. 391).
22. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 czerwca 1922 r. zaprowadzające zmiany w ustroju sądownictwa w górnośląskiej części Województwa Śląskiego (Dz. U. RP Nr 46, poz. 390).
23. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo ustroju sądów powszechnych (tekst jednolity Dz. U. RP z 1932 r. Nr 102, poz. 863 z późn. zm.).
24. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 grudnia 1928 roku o utworzeniu wydziałów zamiejscowych sądu okręgowego (Dz. U. Nr 104, poz. 948).
25. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o sądach pracy (Dz. U. RP Nr 37, poz. 350).
26. Ustawa z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz. U. RP Nr 67, poz. 600).
27. Ustawa z dnia 25 listopada 1925 r. o Trybunale Kompetencyjnym (Dz. U. RP Nr 126, poz. 897).
28. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1923 r. o Trybunale Stanu (Dz. U. RP Nr 59, poz. 415).
29. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 r. o sędziach śledczych do spraw wyjątkowego znaczenia (Dz. U. RP Nr 69, poz. 611).

Opracowania:

1. Adamczyk M., Pastuszka S., *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa 1985.
2. *Archiwum Państwowe w Kielcach i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, Warszawa-Łódź 1993.
3. *Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, t. 1, Lublin 1997.
4. *Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli. Materiały III Krajowego Sympozjum Archiwalnego, Łódź 4-5 września 2001 r.*, red. J. Baranowski, U. Zarzecka-Sutter, Łódź 2001.
5. Bandurka M., *Akta sądów województwa łódzkiego z okresu międzywojennego dwudziestolecia*, „Archeion”, t. 70, 1980, 85-101.
6. Bandurka M., *Problemy metodyczne i propozycje opracowania akt sądowych okresu międzywojennego*, „Archeion”, t. 60, 1974, s. 45-50.
7. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa

- 1985.
8. Cybulski B., *Sąd Najwyższy w latach 1917-1919*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo”, nr 285, 2003, s. 229-259.
 9. Gołąb S., *Organizacja sądów powszechnych*, Kraków 1938.
 10. Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4, *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, uzup. i oprac. J. Bardach i in., Warszawa 1982.
 11. Guldon R., *Akta sądowe z lat 1810-1928 w archiwach województwa kieleckiego*, „Archeion”, t. 69, 1979, s. 147-155.
 12. Jurek P., *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1998.
 13. Kierski K., *Sądy polskie w Warszawie, ich powstanie i działalność*, Warszawa 1916.
 14. Kober M., *Sądownictwo administracyjne w okresie dwudziestolecia międzywojennego w II RP*, „Casus”, nr 15, 2000, s. 17-20.
 15. Lewandowski J., *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914-1918*, Warszawa 1980.
 16. Materniak-Pawłowska M., *Struktura polskich sądów powszechnych w latach 1917-1928*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, LIII, 2001, z. 1, s. 275-284.
 17. Materniak-Pawłowska M., *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2003.
 18. Ohryzko-Włodarska C., *Łódzkie sądy niemieckich władz wojskowych w latach 1914-1918 i ich pozostałość aktowa*, „Archeion”, t. 45, 1966, s. 119-138.
 19. Pajewski J., *Odbudowa Państwa Polskiego 1914-1918*, Warszawa 1985.
 20. Pajewski J., *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1926*, Kraków 1995.
 21. Rappaport H., *Źródła do dziejów okupacji niemieckiej w Królestwie Polskim w czasie pierwszej wojny światowej w pozostałościach akt General-Gubernatorstwa Warszawskiego*, „Archeion”, t. 52, 1969, s. 39-56.
 22. Więch-Tchórzewska W., *Akta sądu pokoju w Siedlcach z lat 1918-1933 jako źródło do badań problemów społecznych regionu*, „Prace archiwalno-konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego”, z. 3, 1982, s. 137-142.

Załącznik nr 6
do Wskazówek metodycznych w sprawie ustalania nazw
i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów,
wytworzonych od XIX do XXI w., wprowadzonych decyzją Nr 22
Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych
z dnia 10 listopada 2005 r.

**Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych pruskich i niemieckich sądów
powszechnych⁸⁵ działających na terenie Śląska, Wielkopolski, Pomorza
i Prus Wschodnich w latach 1809–1945 oraz na terenach polskich włączonych do
III Rzeszy w latach 1939–1945⁸⁶**

Dla niżej wymienionych zespołów archiwalnych sądów przyjmuje się następujące nazwy i granice chronologiczne:

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Apelacyjny w ...	Appellationsgericht ⁸⁷	1809-1879
Sąd Ziemski i Miejski w ...	Land-und Stadtgericht ⁸⁸	1810-1849 ⁸⁹

85 Wskazówki nie dotyczą sądów: patrymonialnych, stanowych, miejskich (niepaństwowych), specjalnych oraz wojskowych.

86 Opracowali: J. Gołaszewski (AP Wrocław), S. Krupa (AP Katowice), R. Gelo (AP Olsztyn), 2004.

87 Ustawą z dnia 26 grudnia 1808 r. pozbawiono urzędy kompetencji sądowniczych, w całości przekazując je sądom zwyczajnym. Powołano dziesięć wyższych sądów krajowych. Verordnung wegen verbesserter Einrichtung der Provinzial-, Polizei-und Finanz-Behörden vom 26-ten Dezember 1808 (Sammlung der für die Königlichen Preussischen Staaten erschienenen Gesetze und Verordnungen von 1806 bis zum 27-sten Oktober 1810, Berlin 1822). Zgodnie z ustawą z 1849 r. dotyczącą ogólnej reorganizacji sądownictwa w Prusach Oberlandesgericht został przemianowany na Appellationsgericht, bez zmiany zakresu kompetencji (Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1849). Działał do 1879 r., kiedy to na mocy ustawy o reorganizacji sądownictwa w Rzeszy Niemieckiej został zlikwidowany. Gerichtsverfassung vom 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).

88 Rescript des Justiz Ministerium vom 10 Dezember 1810, wegen Vereinigung der Justizämter und Stadtgerichte zu Land und Stadtgerichten (Sammlung preussischer Gesetze und Verordnungen nach Zeitfolge, Berlin-Halle 1816-1825, Bd 10); *Historia Śląska*, red. S. Michalkiewicz, t. 2, cz. 2, Wrocław 1970 (dalej: *Historia Śląska*), s. 145; A. Bednarek, *Gerichtsbauten in Schlesien 1815 bis 1945; preussische Justizarchitektur zwischen Klassizismus und Moderne* (dalej: *Gerichtsbauten in Schlesien*), Görlitz 2003, s. 12-13.

89 Daty utworzenia poszczególnych sądów ziemskich i miejskich zależne są od terytorium, na którym zostały utworzone akta. W poszczególnych częściach państwa pruskiego zarządzenia wprowadzające instytucję sądów miejskich i ziemskich pochodzą z różnych lat, co należy uwzględnić ustalając ich granice chronologiczne, np.: Errichtung von Land-und Stadtgerichten in den mit Preussen wieder vereinigten Provinzen. Patent vom 9. September 1814; Errichtung von Land-und Stadtgerichten in den Westpreussen vereinigten Distrikten, dem Culm und Michelauschen Kreise. Patent vom 9. November 1816; Errichtung von Land-und Stadtgerichten im

Sąd Miejski w ...	Stadtgericht ⁹⁰	1809-1879 ⁹¹
Sąd Powiatowy w ...	Kreisgericht ⁹²	1849-1879
Wyższy Sąd Krajowy w ...	Oberlandesgericht ⁹³	1879-1945
Sąd Krajowy w ...	Landgericht ⁹⁴	1879-1945
Sąd Obwodowy w ...	Amtsgericht ⁹⁵	1879-1945

Uwaga:

1.1. Do zespołów archiwalnych sądów o nazwie: sąd apelacyjny (Appellationsgericht) należy włączyć akta wyższego sądu krajowego (Oberlandesgericht), działającego w latach 1808-1849.

1.2. Do zespołów archiwalnych sądów o nazwie: sąd krajowy (Landgericht) należy włączyć, na zasadzie wydzielonych serii, akta działających przy tych sądach:

- od 1879 r. – sąd przysięgłych (Schwurgericht),⁹⁶
- od 1879 r. – izba kupiecka (Kammer für Handelssachen),⁹⁷
- od 1927 r. – krajowy sąd pracy (Landesarbeitsgericht),⁹⁸
- od 1934 r. – wyższy sąd ds. rasowych (Erbgesundheitsobergericht).⁹⁹

1.3. Do zespołów archiwalnych sądów o nazwie: sąd obwodowy (Amtsgericht) należy włączyć, na zasadzie wydzielonych serii, akta działających przy tych sądach:

Grossherzogthum Posen. Verfügung vom 16 Juni 1834.

90 Rescript vom 16 April 1809, 2 August 1809, 21 Juli 1810 (Sammlung preussischer Gesetze und Verordnungen, Berlin-Halle 1816-1825, Bd 10); Kabinetts Order vom 9 Januar 1810 (Jahrbücher für die Preussische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung Bd 35 (1830), s. 258); Verordnung über die Aufhebung der Privatgerichtsbarkeit und des eximirten Gerichtsstandes, sowie über die anderweitige Organisation der Gerichte von 2 Januar 1849 (Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1849); *Historia Śląska*, t. 2, cz. 2, s. 145; *Gerichtsbauten in Schlesien*.

91 W poszczególnych miastach data utworzenia sądów miejskich (królewskich) może kształtować się w przedziale czasowym 1809-1849.

92 Verordnung über die Aufhebung der Privatgerichtsbarkeit und des eximirten Gerichtsstandes, sowie über die anderweitige Organisation der Gerichte von 2 Januar 1849 (Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1849).

93 Gerichtsverfassungsgesetz vom 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).

94 Gerichtsverfassungsgesetz vom 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).

95 Gerichtsverfassungsgesetz vom 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).

96 Gerichtsverfassungsgesetz vom 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).

97 Gerichtsverfassungsgesetz vom 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).

98 Arbeitsgerichtsgesetz vom 23 Dezember 1926 (RGB, Berlin 1926, § 33-39).

99 Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 5 Dezember 1933 (RGB, Berlin 1933).

- od 1879 r. – sąd ławniczy (Schöffengericht),¹⁰⁰
- od 1923 – sąd dla nieletnich (Jugendgericht),¹⁰¹
- od 1927 r. – sąd pracy (Arbeitsgericht),¹⁰²
- od 1933 r. – sąd ds. niepodzielnych gospodarstw chłopskich (Anerbengericht),¹⁰³
- od 1934 r. – sąd ds. rasowych (Erbgesundheitsgericht),¹⁰⁴
- od 1935 r. – urząd ds. oddłużania (Entschuldungsamt).¹⁰⁵

2. Podane wyżej cezury chronologiczne dla zespołów archiwalnych sądów pruskich i niemieckich z lat 1809-1945 obowiązują w zespołach archiwalnych wytworzonych na terenach państwa niemieckiego, które weszły w skład państwa polskiego w 1945 r., natomiast dla Wielkopolski – do roku 1919, dla Pomorza – do 1920 i dla Górnego Śląska z obszaru województwa śląskiego – do roku 1922.

3. Granice chronologiczne niemieckich sądów powszechnych działających na terenach polskich włączonych do III Rzeszy po 1 września 1939 r. – lata 1939-1945¹⁰⁶, Wyższy Sąd Krajowy w Katowicach – lata 1941-1945¹⁰⁷.

4. Księgi i akta gruntowe wytworzone na terenach, które weszły w skład państwa polskiego w 1945 r. należy włączyć do zespołów archiwalnych sądów obwodowych (Amtsgerichte), dokumentację sprzed 1879 r. traktując jako anteriora.

100 Gerichtsverfassungsgesetz vom 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).

101 Jugendgerichtsgesetz vom 16 Februar 1923 (RGB, Berlin 1923, Teil I).

102 Arbeitsgerichtsgesetz vom 23 Dezember 1926 (RGB, Berlin 1926, § 14-32).

103 Bäuerliches Erbhofrecht vom 15 Mai 1933 (Preussische Gesetzsammlung, Berlin 1933).

104 Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 5 Dezember 1933 (RGB, Berlin 1933).

105 Verordnung über den Vollstreckungsschutz im landwirtschaftlichen Entschuldungsverfahren vom 27 Dezember 1933 (RGB, Berlin 1933); Verordnung über Entschuldungsämter und gemeinschaftliche Beschwerdegerichte im Entschuldungsverfahren vom 25 Juni 1935 (RGB, Berlin 1935).

106 Verordnung über Massnahmen auf dem Gebiet der Gerichtsverfassung und der Rechtspflege vom 1. September 1939 (RGB 1939, Teil I, s. 1658-1662). Zarządzenie nie dotyczyło obszaru Wolnego Miasta Gdańska; Verordnung über die Gerichtsverfassung in den eingegliederten Ostgebieten vom 13. Juni 1940 (RGB 1940, Teil I, s. 907); Erlass über die Gerichtsgliederung in den eingegliederten Ostgebieten vom 26. November 1940 (RGB 1940, Teil I, s. 1538-1539); Verordnung über das Inkrafttreten von Rechtsvorschriften aus dem Geschäftsbereich des Reichsministers der Justiz im Gebiet der bisherigen Freien Stadt Danzig vom 23. Dezember 1939 (RGB 1940, Teil I, s. 9-13).

107 Erlass über die Errichtung eines Oberlandesgerichts in Kattowitz vom 20 März 1941 (RGB, Jahrgang 1941, Teil I, s. 156).

Literatura

Źródła publikowane:

1. Verordnung wegen verbesserter Einrichtung der Provinzial-, Polizei- und Finanz-Behörden vom 26-ten Dezember 1808 (Sammlung der für die Königlichen Preussischen Staaten erschienenen Gesetze und Verordnungen von 1806 bis zum 27-ten Oktober 1810, Berlin 1822).
2. Rescript vom 16 April 1809, 2 August 1809, 21 Juli 1810 (Sammlung preussischer Gesetze und Verordnungen nach Zeitfolge, Berlin-Halle 1816-1825, Bd 10).
3. Kabinetts Order vom 9 Januar 1810 (Jahrbücher für die Preussische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung, Bd 35 (1830).
4. Rescript des Justiz Ministerium vom 10 Dezember 1810, wegen Vereinigung der Justizämter und Stadtgerichte zu Land und Stadtgerichten (Sammlung preussischer Gesetze und Verordnungen nach Zeitfolge, Berlin-Halle 1816-1825, Bd 10).
5. Verordnung über die Aufhebung der Privatgerichtsbarkeit und des eximierten Gerichtsstandes, sowie über die anderweitige Organisation der Gerichte von 2 Januar 1849 (Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten, Berlin 1849).
6. Gerichtsverfassung von 27 Januar 1877 (RGB 4/1877).
7. Jugendgerichtsgesetz vom 16 Februar 1923 (RGB 1923, Teil I).
8. Arbeitsgerichtsgesetz vom 23 Dezember 1926 (RGB, Berlin 1926, § 14-32).
9. Bäuerliches Erbhofrecht vom 15 Mai 1933 (Preussische Gesetzsammlung, Berlin 1933).
10. Verordnung über den Vollstreckungsschutz im landwirtschaftlichen Entschuldungsverfahren vom 27 Dezember 1933 (RGB, Berlin 1933).
11. Verordnung über Entschuldungsämter und gemeinschaftliche Beschwerdegerichte im Entschuldungsverfahren vom 25 Juni 1935 (RGB, Berlin 1935).
12. Arbeitsgerichtsgesetz vom 23 Dezember 1926 (RGB 1926, Teil I).
13. Bäuerliches Erbhofrecht vom 15 Mai 1933 (Preussische Gesetzsammlung 34/1933, Berlin 1933).
14. Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 5 Dezember 1933 (RGB, Berlin 1933).
15. Verordnung über Massnahmen auf dem Gebiet der Gerichtsverfassung und der

Rechtspflege vom 1. September 1939 (RGB 1939, Teil I, s. 1658-1662)¹⁰⁸.

16. Verordnung über die Gerichtsverfassung in den eingegliederten Ostgebieten vom 13. Juni 1940 (RGB 1940, Teil I, s. 907).
17. Erlass über die Gerichtsgliederung in den eingegliederten Ostgebieten vom 26. November 1940 (RGB 1940, Teil I, s. 1538-1539).
18. Verordnung über das Inkrafttreten von Rechtsvorschriften aus dem Geschäftsbereich des Reichsministers der Justiz im Gebiet der bisherigen Freien Stadt Danzig vom 23. Dezember 1939 (RGB 1940, Teil I, s. 9-13).
19. Erlass über die Errichtung eines Oberlandesgerichts in Kattowitz vom 20 März 1941 (RGB, Jahrgang 1941, Teil I, s. 156).

Opracowania:

1. *Historia Śląska*, red. S. Michalkiewicz, t. 2, cz. 2, Wrocław 1970.
2. Bednarek A., *Gerichtsbauten in Schlesien 1815 bis 1945; preussische Justizarchitektur zwischen Klassizismus und Moderne*, Görlitz 2003.
3. Bitter R. von, *Handwörterbuch der Preussischen Verwaltung*, Berlin-Leipzig 1928.
4. Konieczny A., *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939-1945*, Warszawa 1972.
5. Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego*, Wrocław 1974.
6. David S., *Recht und Rechtsgang im Deutschen Reiche*, t.1-2, Berlin 1927.
7. Graf Hue de Grais, *Handbuch der Verfassung und Verwaltung in Preussen dem Deutschen Reiche*, Berlin 1927.
8. Gut P., *Organizacja sądownictwa w Pruskiej Prowincji Pomorze w latach 1806/1808-1848/1849*, Szczecin 2002.

¹⁰⁸ Zarządzenie nie dotyczyło obszaru Wolnego Miasta Gdańska.

Załącznik nr 7
do Wskazówek metodycznych w sprawie ustalania nazw
i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów,
wytworzonych od XIX do XXI w., wprowadzonych decyzją Nr 22
Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych
z dnia 10 listopada 2005 r.

**Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów działających na terenie
Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1944/1945 oraz na terenach
II Rzeczypospolitej włączonych do ZSRR w latach 1939-1941¹⁰⁹**

A. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów działających na terenie Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1944/1945.

I. Sądownictwo doraźne i specjalne:

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Wojskowy Sąd Doraźny ... ¹¹⁰ / Sąd Wojskowy ...	Militärisches Standgericht / Wehrmachtgericht	1939-1944/1945
Policyjny Sąd Doraźny ... ¹¹¹	Polizeistandgericht	1939-1944/1945

109 Opracowali: H. Staszewska-Katolik (AP Poznań), M. Wysocki (AP Warszawa), L. Pomeranke (AP Toruń), M. Szyłko (AP Zielona Góra), S. Krupa (AP Katowice), M. Dalecki (AP Przemyśl) 2004.

110 Wojskowe sądy doraźne ustanawiano początkowo na obszarze działania poszczególnych armii walczących na ziemiach polskich. Wyrkowały one w sprawach o posiadanie broni przez ludność cywilną. Powstały na mocy rozporządzenia naczelnego dowódcy sił lądowych z dnia 5 września 1939 r. – Verordnung über Sondergerichte im besetzten polnischen Gebiet. Rozporządzenie o sądach wyjątkowych na okupowanych obszarach polskich. Verordnungsblatt für die besetzten polnischen Gebiet (Dziennik rozporządzeń dla obszarów okupowanych w Polsce [dalej: Dz. rozp. dla okup. obsz. w Polsce], s. 2). Ich działalność początkowo regulowało rozporządzenie z dnia 12 września 1939 r. o posiadaniu broni – Verordnung über Waffenbesitz (Dz. rozp. dla okup. obsz. w Polsce, s. 8). Rozporządzenie z dnia 26 stycznia 1940 r. o sądownictwie wojskowym w sprawach osób cywilnych w GG – Verordnung über die Wehrmachtgerichtsbarkeit gegen Zivilpersonen: Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete (Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów [dalej: Dz. rozp. GGP], s. 41) określiło właściwość zwykłych sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych za czyny wymierzone przeciwko niemieckim siłom zbrojnym. W wyniku tego uregulowania zniesiono wojskowe sądy doraźne a ich kompetencje – sprawy o posiadanie broni – przeniesiono do kompetencji policyjnych sądów doraźnych. Prawo Generalnego Gubernatorstwa: rozporządzenia Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów oraz przepisy wykonawcze do nich w układzie rzeczowym: wydanie tekstów z krótkimi uwagami, odsyłaczami orientacyjnymi oraz szczegółowym skorowidzem alfabetycznym, oprac. A. Weh, Kraków 1941, C 110; K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, część II, *Generalna Gubernia, Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958, s. 102-103, 106-107.

111 Funkcjonowanie policyjnych sądów doraźnych normowało rozporządzenie z dnia 31 października 1939 r. o

Sąd Specjalny w ... ¹¹²	Sondergericht	1939-1944/1945
Sąd Specjalny w ..., Wydział w...	Sondergericht....., Abteilung	1939-1944/1945

II. Sądownictwo powszechne niemieckie¹¹³:

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Wyższy Sąd Niemiecki w ...	Deutsches Obergericht	1940-1944/1945
Sąd Niemiecki w ...	Deutsches Gericht	1940-1944/1945

III Sądownictwo powszechne polskie¹¹⁴:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
---------------	------------------------

zwalczeniu aktów gwałtu w GG – Verordnung zur Bekämpfung von Gewalttaten im Generalgouvernement (Dz. rozp. GGP, s. 10).

112 Sądy specjalne, wyrokujące w sprawach zamachów na bezpieczeństwo i autorytet III Rzeszy oraz na zdrowie, życie i mienie ludności niemieckiej powstały na mocy rozporządzenia naczelnego dowódcy sił lądowych z dnia 5 września 1939 r. – Verordnung über Sondergerichte im besetzten polnischen Gebiet (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 2). Odrębne uregulowanie prawne dla sądów specjalnych na terenie GG przyniosło rozporządzenie z dnia 15 listopada 1939 r. – Verordnung über Sondergerichte im Generalgouvernement (Dz. rozp. GGP, s. 34). Obszar ich właściwości sądowej odpowiadał okręgom w GG; mieściły się przy siedzibie szefa okręgu; jeśli znajdowały się w innych miejscowościach funkcjonowały jako wydziały zamiejscowe danego sądu specjalnego. Rozstrzygały według niemieckiego prawa karnego. Miały prawo rewizji prawomocnych wyroków sądów polskich. Rozporządzenie z dnia 5 lipca 1943 r. o uproszczeniu wymiaru sprawiedliwości w GG – Verordnung zur kriegsmässigen Vereinfachung der Rechtspflege im Generalgouvernement. Verordnungsblatt für das Generalgouvernement (Dziennik rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa [dalej: Dz. rozp. GG], s. 309) wprowadziło zmiany organizacyjne w funkcjonowaniu sądów specjalnych. Zostały one połączone z sądami niemieckimi. Nazwa sądu specjalnego brzmiała: „Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim w ...”. Sędziowie wyższego sądu niemieckiego mogli być zatrudniani w sprawach sądu specjalnego przy sądzie niemieckim. K.M. Pospieszalski, tamże, s.104 -105, 109; A. Weh, tamże, C 105.

113 Sieć niemieckich sądów powszechnych została powołana na mocy rozporządzenia z dnia 19 lutego 1940 r. o sądownictwie niemieckim w GG – Verordnung über die deutsche Gerichtsbarkeit im Generalgouvernement (Dz. rozp. GGP, część I, s. 57) w związku z rozporządzeniem z dnia 26 października 1939 r. o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w GG – Verordnung über den Aufbau der Rechtspflege im Generalgouvernement (Dz. rozp. GGP, s. 4). Instancją odwoławczą od ich orzeczeń były wyższe sądy niemieckie utworzone przy siedzibach urzędowych szefów okręgów. Reorganizację sieci sądów niemieckich przeprowadzono w 1943 r. na podstawie rozporządzenia z dnia 5 lipca 1943 r. (zob. wyżej). Usytuowano przy nich sądy specjalne i prokuratury niemieckie (wcześniej prokuratury przy sądach specjalnych). Niemieckiemu sądownictwu w sprawach karnych i cywilnych podlegały osoby posiadające „przynależność do państwa i narodu niemieckiego”. K.M. Pospieszalski, tamże, s. 109.

114 Ich funkcjonowanie regulowało także postanowienie wykonawcze z dnia 1 sierpnia 1940 r. do rozporządzenia z dnia 19 lutego 1940 r. o sądownictwie polskim w GG – Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 19 Februar 1940 über die polnische Gerichtsbarkeit im Generalgouvernement (Dz. rozp. GGP, część II, s. 411). Powyższy akt prawny wydano na podstawie rozporządzenia o odbudowie wymiaru

Sąd Apelacyjny w ...	1940-1944/1945
Sąd Okręgowy w ...	1939/1940-1944/1945
Sąd Grodzki w ...	1939/1940-1944/1945

Uwaga: Sądy polskie były właściwe w sprawach, które nie zostały przekazane sądom niemieckim, czyli głównie rozpatrywały sprawy cywilne „byłych” obywateli II Rzeczypospolitej zamieszkałych w GG, natomiast sprawy karne sądy te rozpatrywały w przypadku przekazania ich przez sądy niemieckie. Okręgi sądów dostosowano do podziału administracyjnego GG. Zniesiono Sąd Najwyższy i sądy pracy. Sądy polskie nadal miały urzędować na podstawie polskiego prawa i ustroju sądowego, jednak władze GG zastrzegły sobie prawo do zmian. Polskie sądy powszechne funkcjonowały na podstawie rozporządzenia z dnia 19 lutego 1940 r. o sądownictwie polskim w GG. Faktyczne rozpoczęcie działalności części z nich nastąpiło już jesienią 1939 r.¹¹⁵

B. Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów działających na terenach II Rzeczypospolitej włączonych do ZSRR w latach 1939-1941 (wskazówki dotyczą terenów obecnego państwa polskiego)¹¹⁶:

Polska nazwa zespołu	Ukraińska nazwa zespołu	Białoruska nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Obwodowy Obwodu ...	Oblasnij Sud ... Oblastí	Ablasny Sud ... voblasti	1939-1941
Sąd Ludowy Rejonu ...	Narodnij Sud ... Rajonu	Narodny Sud ... Rajonu	1939-1941
Sąd Ludowy miasta ...	Narodnij Sud mista ...	Narodny Sud gorada ...	1939-1941
Sąd Ludowy ... Dzielnicy miasta ...	Narodnij Sud ... Díl'nicí mista ...	Narodny Sud ... Rajona gorada ...	1939/1940-1941

Uwagi:

1. Ustrój sądów republik radzieckich określała Konstytucja ZSRR z dnia 5 grudnia 1936 r. oraz konstytucje republik związkowych¹¹⁷. Jeżeli w aktach nazwa sądu występuje w języku rosyjskim, o ostatecznej nazwie obcojęzycznej zespołu decyduje komisja metodyczna archiwum.
2. Rozpoczęcie działalności sądów obwodowych oraz sądów ludowych: rejonowych i miejskich na okupowanych ziemiach polskich włączonych w skład obwodów drohobyckiego i lwowskiego USRR oraz włączonych w skład obwodu białostockiego sprawiedliwości w GG z dnia 26 października 1939 r. (Dz. rozp. GGP, s. 4); A. Weh, tamże, C 100-395.

¹¹⁵ Verordnung über die polnische Gerichtsbarkeit im Generalgouvernement (Dz. rozp. GGP, część I, s. 64).

¹¹⁶ Tereny te zostały formalnie włączone do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (1 listopada 1939 r.) oraz do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (2 listopada 1939 r.).

¹¹⁷ P. Jurek, *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1996, s. 125.

BSRR nastąpiło w grudniu 1939 r.¹¹⁸

3. Sądy obwodowe oraz sądy ludowe rejonowe i sądy ludowe miejskie w zachodniej części obwodów drohobyckiego i lwowskiego oraz w obwodzie białostockim działały do końca czerwca 1941 r.

Literatura

Źródła publikowane:

1. Verordnungsblatt für die besetzten Gebiete in Polen [2-gi tytuł]: Dziennik rozporządzeń dla obszarów okupowanych w Polsce [tekst w języku niemieckim i polskim; wydawany w Berlinie w okresie od 11 września do 23 października 1939 roku]; numery 1-12:
 - Verordnung über Sondergerichte im besetzten polnischen Gebiet. Vom 5 September 1939. Rozporządzenie o sądach wyjątkowych na okupowanych obszarach polskich. Z dnia 5 września 1939 r. (Nr 1, s. 2);
 - Verordnung über Waffenbesitz. Vom 12 September 1939. Rozporządzenie o posiadaniu broni. Z dnia 12 września 1939 r. (Nr 3, s. 8);
 - Verordnung zur Ergänzung der Verordnung über Waffenbesitz. Vom 21 September 1939. Rozporządzenie dla uzupełnienia rozporządzenia o posiadaniu broni. Z dnia 21 września 1939 r. (Nr 3, s. 9).
2. Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete [2-gi tytuł]: Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów [tekst w języku niemieckim i polskim]. Herausgegeben vom Amt des Generalgouverneurs. Wydawany przez Urząd Generalnego Gubernatora. Warszawa-Kraków 1939: nr 1-15; 1940: Teil I-II; 1941: nr 1-123; 1942: nr 1-113; 1943: nr 1-102. Od nr 51 w części I (Teil I) z 1940 r. oraz od nr 53 w części II (Teil II) z 1940 r. nastąpiła zmiana nazwy pisma na Verordnungsblatt für das Generalgouvernement [2-gi tytuł]: Dziennik rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa:
 - Verordnung über den Aufbau der Rechtspflege im Generalgouvernement. Vom 26 Oktober 1939. Rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym

118 Sądy rozpoczęły działalność na podstawie zarządzenia z dnia 26 grudnia 1939 r. o rozpoczęciu pracy obwodowych urzędów Ministerstwa Sprawiedliwości, obwodowych i ludowych sądów w zachodnich obwodach ZSRR. E. Czop, *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 18, *Obwód lwowski pod okupacją ZSRR w latach 1939-1941*, Rzeszów 2004.

Gubernatorstwie. Z dnia 26 października 1939 r. (Nr 1, s. 4);

- Verordnung zur Bekämpfung von Gewalttaten im Generalgouvernement. Vom 31 Oktober 1939. Rozporządzenie celem zwalczania czynów gwałtu w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 31 października 1939 r. (Nr 2, s. 10);

- Verordnung über Sondergerichte im Generalgouvernement. Vom 15 November 1939. Rozporządzenie o Sądach Specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 15 listopada 1939 r. (Nr 6, s. 34);

- Verordnung über die Wehrmachtgerichtsbarkeit gegen Zivilpersonen im Generalgouvernement. Vom 26 Januar 1940. Rozporządzenie o sądownictwie wojskowym w sprawach osób cywilnych w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 26 stycznia 1940 r. (część I, Nr 9, s. 41);

- Verordnung über die deutsche Gerichtsbarkeit im Generalgouvernement. Vom 19 Februar 1940. Rozporządzenie o sądownictwie niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 19 lutego 1940 r. (część I, Nr 13, s. 57);

- Verordnung über die polnische Gerichtsbarkeit im Generalgouvernement. Vom 19 Februar 1940. Rozporządzenie o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 19 lutego 1940 r. (część I, Nr 13, s. 64);

- Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 19 Februar 1940 über die polnische Gerichtsbarkeit im Generalgouvernement. Vom 1 August 1940. Rozporządzenie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 19 lutego 1940 r. o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 1 sierpnia 1940 r. (część II, Nr 49, s. 411);

- Verordnung zur Vereinfachung der Strafgerichtsbarkeit im Generalgouvernement. Vom 24 Oktober 1942. Rozporządzenie celem uproszczenia sądownictwa karnego w Generalnym Gubernatorstwie. Z dnia 24 października 1942 r. (Nr 95, s. 667);

- Verordnung zur kriegsmässigen Vereinfachung der Rechtspflege im Generalgouvernement. Vom 5 Juli 1943. Rozporządzenie w celu uproszczenia wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie stosownie do potrzeb wojennych. Z dnia 5 lipca 1943 r. (Nr 53, s. 309).

3. Pospieszalski K.M., *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, część II, Generalna Gubernia, Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958.

4. Prawo Generalnego Gubernatorstwa: rozporządzenia Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów oraz przepisy wykonawcze do nich w układzie rzeczowym: wydanie tekstów z krótkimi uwagami, odsyłaczami orientacyjnymi oraz szczegółowym skorowidzem alfabetycznym, oprac. A. Weh, Kraków 1941.

Opracowania:

1. Bonusiak W., *Aparat okupacyjny na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, [w:] *Sowietyzacja Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej po 17 września 1939*, red. A. Sudoł, Bydgoszcz 1998.
2. Bonusiak W., *Funkcjonowanie władz okupacyjnych ZSRR na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane W. Ćwikowi w czterdziestolecie jego pracy twórczej*, red. J. Ciągwa, T. Opas, Rzeszów 1998.
3. Czop E., *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 18, *Obwód lwowski pod okupacją ZSRR w latach 1939-1941*, Rzeszów 2004.
4. *Działalność władz okupacyjnych na terytorium Rzeczypospolitej w okresie 1 IX 1939- 1 XI 1940*, wstęp, wybór i oprac. J. Gmitruk, J. Mazurek, Warszawa 1999.
5. Głowacki A., *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1941*, Łódź 1998.
6. Inwentarz zespołu: Narodnyj Sud II Dilnicy m. Peremysza [Sąd Ludowy II Dzielnicy miasta Przemyśla] z lat 1940-1941, oprac. A.K. Mielnik, AP Przemyśl, Przemyśl 2000.
7. Jurek P., *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1996.
8. Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970.
9. Mielnik A.K., *Działalność sądów radzieckich w prawobrzeżnym Przemyślu 1940-1941 w świetle dokumentów Sądu Ludowego II Dzielnicy*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 7-8, 1994, s. 181-206.
10. *Wykaz zespołów i zbiorów przechowywanych w Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Stan prawny na dzień 31 XII 1978 r.*, materiał zebrała M. Wysocka, oprac. M. Bukowska, Warszawa 1979 (Informacja Wewnętrzna – Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytut Pamięci Narodowej; nr 60).
11. Zamorski K., Starzewski S., *Sprawiedliwość sowiecka*, Warszawa 1989.

Załącznik nr 8
do Wskazówek metodycznych w sprawie ustalania nazw
i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów,
wytworzonych od XIX do XXI w., wprowadzonych decyzją Nr 22
Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych
z dnia 10 listopada 2005 r.

Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych niemieckich sądów specjalnych i doraźnych¹¹⁹ działających na terenach państwa niemieckiego do 1945 r. oraz na terenach polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939-1945¹²⁰

Polska nazwa zespołu	Niemiecka nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Specjalny w ... ¹²¹	Sondergericht	1933/1939-1945

119 Sądy doraźne działały wyłącznie na terenach polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939-1945, nie obejmowały terenów b. państwa niemieckiego do 1945 r.

120 Opracowali: L. Pomeranke (AP Toruń), H. Staszewska-Katolik (AP Poznań), M. Szyłko (AP Zielona Góra), S. Krupa (AP Katowice), 2004.

121 Utworzenie sądów specjalnych w Rzeszy nastąpiło na podstawie rozporządzenia Rządu Rzeszy (Reichsregierung) z dnia 21 marca 1933 r. – Verordnung über die Bildung von Sondergerichten (RGB 1933 I, s. 136) w związku z Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat z dnia 28 lutego 1933 r. (RGB 1933 I, s. 83). Zakres kompetencji sądów specjalnych obejmował rozpatrywanie spraw uznanych jako przestępstwa antypaństwowe. Kolejne akty normatywne regulujące i rozszerzające właściwość rzeczową tych sądów publikowane były w: RGB 1933 I, s. 162, 259, 360, 723; RGB 1934, s. 1269; RGB 1935 I, s. 4, 1179; RGB 1936 I, s. 97; RGB 1937, s. 1286; RGB 1938, s. 651, 1632; RGB 1939, s. 1609, 1658, 1679, 1683, 2378. Wykaz wszystkich sądów specjalnych na terenie Rzeszy i obszarach do niej włączonych zawiera okólnik ministra sprawiedliwości z dnia 11 marca 1940 r. (Deutsche Justiz 1940, s. 323). Sądy niewymienione w tym okólniku ulegały rozwiązaniu z dniem 14 marca 1940 r., jednak w miarę rozwoju działań wojennych liczba sądów specjalnych zwiększała się. Sądy specjalne na okupowanych terenach Polski były początkowo powoływane przy władzach wojskowych na podstawie rozporządzenia naczelnego dowódcy niemieckich sił lądowych von Brauchitscha – Verordnung über Sondergerichte im besetzten polnischen Gebiete vom 5.09.1939. Rozporządzenie o sądach wyjątkowych na okupowanych obszarach polskich z dnia 5 września 1939 r. Verordnungsblatt für die besetzten Gebiete in Polen (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 2); Verordnung über Einführung deutschen Strafrechts vom 5.09.1939. Rozporządzenie o wprowadzeniu niemieckiego prawa karnego z dnia 5 września 1939 r. (Dz. rop. dla obsz. okup. w Polsce, s. 3). Ustanowienie sądów specjalnych na obszarze b. Wolnego Miasta Gdańska nastąpiło na podstawie – Verordnung zur Einführung strafrechtlicher Vorschriften im Gebiet der bisherigen Freien Stadt Danzig vom 14.11.1939 (RGB 1939 I, s. 22-32). Stosowanie niemieckiego prawa karnego na terenach włączonych do Rzeszy usankcjonowały ostatecznie rozporządzenia: z dnia 6 czerwca 1940 r. – Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts in den eingegliederten Ostgebieten (RGB 1940 I, s. 844) oraz rozporządzenie z dnia 4 grudnia 1941 r. o sądownictwie karnym dla Polaków i Żydów na przyłączonych terenach wschodnich – Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten (RGB 1941 I, s. 759). Przepisy te określają również właściwość sądów specjalnych i

Policyjny Sąd Dorażny ... ¹²²	Polizeistandgericht	1939-1940, 1942-1945
Wojskowy Sąd Dorażny ... ¹²³	Militärisches Standgericht	1939 ¹²⁴

Uwaga: Sąd specjalny tworzono – zgodnie z rozporządzeniem z dnia 21 marca 1933 r. – przy określonym sędzie krajowym (Landgericht) dla obszaru właściwości terytorialnej każdego wyższego sądu krajowego (Oberlandesgericht), np. przy Sądzie Krajowym we Wrocławiu istniał od 1933 r. Sąd Specjalny (Sondergericht beim Landgericht Breslau) właściwy dla prowincji śląskiej. Funkcję oskarżyciela przed sądem specjalnym pełniła prokuratura przy sędzie krajowym, w którego okręgu mieściła się siedziba sądu specjalnego (§5 rozporządzenia z dnia 21 marca 1933 r.). Kompetencje, procedurę i strukturę organizacyjną sądów specjalnych określiło ostatecznie rozporządzenie generalnego pełnomocnika do spraw administracji Rzeszy z dnia 21 lutego 1940 r. o reformie sądów karnych. W rozporządzeniu z dnia 21 lutego 1940 r. przewidziano możliwość powoływania kilku sądów specjalnych na obszarze właściwości terytorialnej poszczególnych wyższych sądów krajowych. Siedzibę i teren działalności sądu specjalnego – przy określonym sędzie krajowym – wyznaczał minister sprawiedliwości w trybie administracyjnym¹²⁵.

prokuratur.

122 Sądy te zostały powołane do życia rozporządzeniem naczelnego dowódcy niemieckich sił lądowych von Brauchitscha – Verordnung zur Ergänzung der Verordnung über Waffenbesitz vom 21.09.1939. Rozporządzenie dla uzupełnienia rozporządzenia o posiadaniu broni z dnia 21 września 1939 r. (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 9). Działy do 15 czerwca 1940 r., do dnia wejścia w życie rozporządzenia o wprowadzeniu niemieckiego prawa karnego na włączonych terenach wschodnich (jakkolwiek zdarzało się niespektowanie tego rozporządzenia). Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts in den eingegliederten Ostgebieten vom 6.06.1940 (RGB I, s. 844). Reaktywowały działalność w 1942 r. w oparciu o rozporządzenie z dnia 4 grudnia 1941 r. – Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten (RGB I, s. 759). Na podstawie tego rozporządzenia poszczególni namiestnicy prowincji mogli (ale nie musieli) powoływać sądy dorażne na swoich obszarach działania w celu zwalczania „ciężkich napaści Polaków i Żydów przeciwko Niemcom, jak również innych przestępstw, które zagrażały poważnie niemieckiemu dziełu budowy”. Ustęp I, art. 13 ww. zarządzenia (np. w Rejencji Katowickiej Policyjny Sąd Dorażny został reaktywowany rozporządzeniem namiestnika Prowincji Górny Śląsk Brachta z dnia 1 czerwca 1942 r. AP Katowice, *Rejencja Katowicka*, sygn. RK 2892).

123 Wojskowe sądy dorażne działały na podstawie rozporządzenia naczelnego dowódcy niemieckich sił lądowych von Brauchitscha – Verordnung über Waffenbesitz vom 12.09.1939. Rozporządzenie o posiadaniu broni (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 8) Na podstawie tego zarządzenia oddziały wojskowe miały prawo ustanawiania sądów dorażnych dla zwalczania przypadków nielegalnego posiadania broni, amunicji, materiałów wybuchowych oraz innego sprzętu wojskowego oraz czynów przeciwko niemieckim siłom zbrojnym.

124 Sądy te kończyły działalność z chwilą rozwiązania administracji wojskowej na określonym terenie.

125 Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige

Literatura

Źródła publikowane:

1. Verordnung über die Bildung von Sondergerichten vom 21.03.1933 (RGB 1933 I, s.136).
2. Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat vom 28.02.1933 (RGB 1933 I, s. 83).
3. Gesetz zur Abwehr politischer Gewalttaten vom 4.04.1933 (RGB 1933 I, s. 162).
4. Verordnung der Reichsregierung über die Zuständigkeit der Sondergerichte vom 6.05.1933 (RGB 1933 I, s. 259).
5. Gesetz gegen Verrat der Deutschen Volkswirtschaft vom 12.06.1933 (RGB 1933 I, s. 360).
6. Gesetz zur Gewährleistung des Rechtsfriedens vom 13.10.1933 (RGB 1933 I, s. 723).
7. Gesetz gegen heimtückische Angriffe auf Staat und Partei und zum Schutz der Parteiuniformen vom 20.12.1934 (RGB 1934, s. 1269).
8. Verordnung der Reichsregierung über die Zuständigkeit der Sondergerichte vom 20.12.1934 (RGB 1935 I, s. 4).
9. Verordnung der Reichsregierung über die Zuständigkeit der Sondergerichte vom 24.09.1935 (RGB 1935 I, s. 1179).
10. Verordnung der Reichsregierung über die Zuständigkeit der Sondergerichte vom 5.02.1936 (RGB 1936 I, s. 97).
11. Gesetz über die Geschäftsverteilung bei den Gerichten vom 24.11.1937 (RGB 1937 I, s. 1286).
12. Gesetz gegen Strassenraub mittels Autofallen vom 22.06.1938 (RGB 1938 I, s. 651).
13. Verordnung über die Erweiterung der Zuständigkeit der Sondergerichte vom 20.11.1938 (RGB 1938 I, s. 1632).
14. Kriegswirtschaftsverordnung vom 4.09.1939 (RGB 1939, s. 1609).
15. Verordnung über Massnahmen auf dem Gebiet der Gerichtsverfassung und der Rechtspflege vom 1.09.1939 (RGB 1939, s. 1658).
16. Verordnung gegen Volksschädlinge vom 5.09.1939 (RGB 1939, s. 1679).
17. Verordnung über ausserordentliche Rundfunkmassnahmen vom 1.09.1939 (RGB 1939, s. 1683).
18. Verordnung gegen Gewaltverbrecher vom 5.12.1939 (RGB 1939, s. 2378).

strafverfahrensrechtliche Vorschriften (RGB 1940 I, s. 405) wraz z rozporządzeniem wykonawczym z dnia 13 marca 1940 r. (RGB 1940 I, s. 489).

19. Verordnung über Sondergerichte im besetzten polnischen Gebiet vom 5.09.1939. Rozporządzenie o sądach wyjątkowych na okupowanych obszarach polskich z dnia 5 września 1939 r. (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 2).
20. Verordnung über Einführung deutschen Strafrechts vom 5.09.1939. Rozporządzenie o wprowadzeniu niemieckiego prawa karnego z dnia 5 września 1939 r. (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 3).
21. Verordnung über Waffenbesitz vom 12.09.1939. Rozporządzenie o posiadaniu broni z dnia 12 września 1939 r. (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 8).
22. Verordnung zur Ergänzung der Verordnung über Waffenbesitz vom 21.09.1939. Rozporządzenie dla uzupełnienia rozporządzenia o posiadaniu broni z dnia 21 września 1939 r. (Dz. rozp. dla obsz. okup. w Polsce, s. 9).
23. Verordnung zur Einführung strafrechtlicher Vorschriften im Gebiet der bisherigen Freien Stadt Danzig vom 14.11.1939 (RGB 1939 I, s. 2232).
24. Verordnung über die Zuständigkeit der Strafgerichte, die Sondergerichte und sonstige strafverfahrensrechtliche Vorschriften vom 21.02.1940 (RGB 1940 I, s. 405, 489).
25. Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts in den eingegliederten Ostgebieten vom 6.06.1940 (RGB I, s. 844).
26. Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten vom 4.12.1941 (RGB I, s. 759).

Opracowania:

1. Jaszowski T., *Hitlerowskie prawo karne na Pomorzu 1939-1945*, Warszawa 1989, (Informacja Wewnętrzna – Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytut Pamięci Narodowej, nr 105).
2. Konieczny A., *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939-1945*, Wrocław 1972.
3. Waszczyński J., *Działalność hitlerowskiego sądu specjalnego w Łodzi w latach 1939-1945*, [w:] *Zbrodnie i sprawy*, Warszawa 1980, s. 544-556.
4. *Wykaz zespołów i zbiorów przechowywanych w Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Stan prawny na dzień 31 XII 1978 r.*, materiał zebrała M. Wysocka; oprac. M. Bukowska, Warszawa 1979 (Informacja Wewnętrzna – Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytut Pamięci Narodowej, nr 60).
5. Zarzycki E., *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w latach 1939-1945*, Warszawa-Poznań 1987.

Załącznik nr 9
do Wskazówek metodycznych w sprawie ustalania nazw
i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów,
wytworzonych od XIX do XXI w., wprowadzonych decyzją Nr 22
Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych
z dnia 10 listopada 2005 r.

Nazwy i granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów działających od 1944 r.¹²⁶

I. Sądownictwo powszechne:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Najwyższy w Warszawie ¹²⁷	1944-
Sąd Apelacyjny w ... ¹²⁸	1944/1945-1950
Sąd Okręgowy w ...	1944/1945-1950
Sąd Grodzki w ...	1944/1945-1950
Sąd Wojewódzki w ... ¹²⁹	1951-1998 1975-1998

¹²⁶ Opracowały: A. Kowalewska (AP Siedlce), E. Billing (AP Wrocław), 2004.

¹²⁷ W 1944 r. wznowił działalność w oparciu o rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jednolity Dz. U. RP z 1932 r. Nr 102, poz. 863 z późn. zm.). Od 1962 r. działał w oparciu o odrębną ustawę z dnia 15 lutego 1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 11, poz. 54 z późn. zm.).

¹²⁸ Sądy apelacyjne, okręgowe i grodzkie działały na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (patrz wyżej), zlikwidowany na podstawie ustaw z dnia 20 lipca 1950 r.: o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 38, poz. 347), o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz. U. Nr 38, poz. 348), o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz. U. Nr 38, poz. 349) oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 listopada 1950 r. o dostosowaniu sądów powszechnych do nowych przepisów ustrojowych i o zniesieniu sądów zbędnych (Dz. U. Nr 54, poz. 496).

¹²⁹ Powołane na podstawie ustawy z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 38, poz. 347), o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz. U. Nr 38, poz. 348), o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz. U. Nr 38, poz. 349) oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 listopada 1950 r. o dostosowaniu sądów powszechnych do nowych przepisów ustrojowych i o zniesieniu sądów zbędnych (Dz. U. Nr 54, poz. 496), przekształcony na podstawie ustawy z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz. U. Nr 16, poz. 91), a także na podstawie ustawy z dnia 13 lipca 1990 r. o powołaniu sądów apelacyjnych oraz o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks postępowania karnego, o Sądzie Najwyższym, o Naczelnym Sądzie Administracyjnym i o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz. U. Nr 53, poz. 306). Zniesione na podstawie ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 160, poz. 1064) oraz Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 grudnia 1998 r. w sprawie utworzenia sądów apelacyjnych, sądów okręgowych i sądów rejonowych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz. U. Nr 166, poz. 1253).

Sąd Powiatowy w ... ¹³⁰	1951-1975
Sąd Powiatowy dla ... ¹³¹	1951-1975
Sąd Rejonowy w ... ¹³²	1975-
Sąd Apelacyjny w ... ¹³³	1990-
Sąd Okręgowy w ... ¹³⁴	1999-

1. Czasowa lokalizacja niektórych sądów apelacyjnych działających w latach 1944/1945-1949 poza ich właściwymi siedzibami nie ma wpływu na przynależność zespołową akt tych sądów, z wyjątkami: akt Sądu Apelacyjnego w Krakowie z siedzibą w Rzeszowie z lat 1944-1945 i akt kontynuującego jego działalność do końca 1945 r. Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie, które stanowią całość, pod nazwą: Sąd Apelacyjny w Rzeszowie z lat 1944-1945. Należy odróżnić od niego zespół akt Sądu Apelacyjnego w Krakowie, działającego w Krakowie od 1945 r. oraz zespół akt Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie, działającego ponownie od połowy 1949 r.

2. Akta wydziałów zamiejscowych sądów okręgowych z lat 1944/1945-1950 wchodzi, jako wydzielone serie, w skład zespołów sądów, których były wydziałami.

¹³⁰ Powołane na podstawie ustawy z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 38, poz. 347), o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz. U. Nr 38, poz. 348), o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz. U. Nr 38, poz. 349) oraz Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 listopada 1950 r. o dostosowaniu sądów powszechnych do nowych przepisów ustrojowych i o zniesieniu sądów zbędnych (Dz. U. Nr 54, poz. 496). Zniesione na podstawie ustawy z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz. U. Nr 16, poz. 91).

¹³¹ Np. dla dzielnic.

¹³² Powołane na podstawie ustawy z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz. U. Nr 16, poz. 91) przekształcony na podstawie ustawy z dnia 13 lipca 1990 r. o powołaniu sądów apelacyjnych oraz o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks postępowania karnego, o Sądzie Najwyższym, o Naczelnym Sądzie Administracyjnym i o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz. U. Nr 53, poz. 306) oraz na podstawie ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 160, poz. 1064) oraz Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 grudnia 1998 r. w sprawie utworzenia sądów apelacyjnych, sądów okręgowych i sądów rejonowych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz. U. Nr 166, poz. 1253).

¹³³ Powołany na podstawie ustawy z dnia 13 lipca 1990 r. o powołaniu sądów apelacyjnych oraz o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks postępowania karnego, o Sądzie Najwyższym, o Naczelnym Sądzie Administracyjnym i o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz. U. Nr 53, poz. 306).

¹³⁴ Powołany na podstawie ustawy z dnia 18 listopada 1998 r. o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 160, poz. 1064) oraz Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 grudnia 1998 r. w sprawie utworzenia sądów apelacyjnych, sądów okręgowych i sądów rejonowych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz. U. Nr 166, poz. 1253).

3. Akta Sądu Wojewódzkiego dla miasta Łodzi z lat 1951-1973 stanowią samodzielny zespół, odrębny od zespołu: Sąd Wojewódzki w Łodzi, podobnie jak Sąd Wojewódzki dla miasta stołecznego Warszawy z lat 1951-1975. Akta Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy i akta Sądu Wojewódzkiego w Warszawie winny stanowić odrębne zespoły.

4. Granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów wojewódzkich w Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Koszalinie, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Rzeszowie, Szczecinie, Warszawie, Wrocławiu i Zielonej Górze, tj. w miastach będącymi siedzibami województw od 1951 r., obejmują lata 1951-1998. Granice chronologiczne zespołów archiwalnych sądów wojewódzkich powołanych w związku z reformą administracyjną państwa w 1975 r. obejmują lata 1975-1998.

5. Akta ośrodków zamiejscowych sądów wojewódzkich utworzonych na podstawie ustawy z dnia 29 maja 1957 r. o zmianie przepisów prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 31, poz. 133) zlikwidowanych przed 1975 r. powinny zostać włączone, jako wydzielone serie, do zespołów akt sądów wojewódzkich, których były wydziałami.

6. Sądy rejonowe istniejące od 1975 r. pozostają zespołami otwartymi.

7. Dokumentacja zamiejscowych wydziałów grodzkich sądów rejonowych wchodzi jako wydzielone serie w skład zespołów akt macierzystych sądów rejonowych.

II. Komornicy:

Komornik Rewiru ... Sądu Rejonowego w ... ¹³⁵	1997-
--	-------

1. Akta komorników z lat 1944-1996 powinny zostać włączone do zespołów właściwych sądów jako grupy rzeczowe (serie).

III. Sądownictwo specjalne:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Najwyższy Trybunał Narodowy w Warszawie ¹³⁶	1946-1948
Specjalny Sąd Karny w ... ¹³⁷	1944-1946
Wojskowy Sąd Rejonowy w ... ¹³⁸	1946-1955 ¹³⁹

135 Działają na podstawie ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Komornikach i egzekucji sądowej (Dz. U. Nr 133, poz. 882).

136 Powołany na mocy dekretu z dnia 22 stycznia 1946 r. o Najwyższym Trybunale Narodowym (Dz. U. Nr 5, poz. 45), formalnie zlikwidowany na podstawie art. 173, 175, 188, 198 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483), faktycznie przestał działać z końcem 1948 r.

137 Powołane na podstawie Dekretu z dnia 12 września 1944 r. o specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich (Dz. U. Nr 4, poz. 21), zlikwidowane na podstawie Dekretu z dnia 17 października 1946 r. o zniesieniu specjalnych sądów karnych (Dz. U. Nr 59, poz. 324).

Wojskowy Sąd Polskich Kolei Państwowych przy Dyrekcji Okręgowej Polskich Kolei Państwowych w ... ¹⁴⁰	1944-1949
--	-----------

IV. Sądownictwo administracyjne:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie ¹⁴¹	1980-2003
Naczelny Sąd Administracyjny Ośrodek Zamiejscowy w ...	1980-2003
Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie ¹⁴²	2004-
Wojewódzki Sąd Administracyjny w ...	2004-

V. Sądy pracy i ubezpieczeń społecznych:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Sąd Pracy w ... ¹⁴³	1944/1945-1950
Trybunał Ubezpieczeń Społecznych w ... ¹⁴⁴	1945-1975
Okręgowy Sąd Ubezpieczeń Społecznych w ... ¹⁴⁵	1945-1975

138 Powołane rozkazem Nr 023/Org z dnia 20 stycznia 1946 r. Ministra Obrony Narodowej. Zlikwidowane ustawą z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (Dz. U. Nr 15, poz. 83).

139 Ustawa wchodziła w życie z dniem 1 maja 1955 r. Zgodnie z art. 4 §1 sprawy, w których postępowanie rozpoczęte przed sądem wojskowym nie zostało zakończone przed dniem wejścia w życie ustawy zostały przekazane sądom powszechnym.

140 Powołane Dekretem PKWN z dnia 4 listopada 1944 r. o militaryzacji Polskich Kolei Państwowych (Dz. U. Nr 11, poz. 55), zlikwidowane zostały na mocy ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o zniesieniu militaryzacji Polskich Kolei Państwowych (Dz. U. Nr 42, poz. 305)

141 Powołany na podstawie ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym oraz zmianie ustawy Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 1998 r. Nr 4, poz. 8 z późn. zm.).

142 Działają na podstawie ustawy z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych (Dz. U. Nr 153, poz. 1269) oraz rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 25 kwietnia 2003 r. w sprawie utworzenia wojewódzkich sądów administracyjnych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz. U. Nr 72, poz. 652).

143 Zorganizowany na mocy rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 r. Prawo o sądach pracy (Dz. U. Nr 95, poz. 854 z późn. zm.). Zlikwidowany na podstawie Dekretu z dnia 26 października 1950 r. o przekazaniu sądom powszechnym spraw w zakresie sądownictwa pracy (Dz. U. Nr 49, poz. 446).

144 Zorganizowany na mocy ustawy z dnia 28 lipca 1939 r. Prawo o sądach ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 71, poz. 476 z późn. zm.), zniesiony na podstawie ustawy z dnia 24 października 1974 r. (Dz. U. Nr 39, poz. 231).

145 Zorganizowany na mocy ustawy z dnia 28 lipca 1939 r. Prawo o sądach pracy i ubezpieczeń społecznych

Okręgowy Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w ... ¹⁴⁶	1975-1985
---	-----------

VI. Komisje, zespoły, sądy społeczne, inne:

Nazwa zespołu	Granice chronologiczne
Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w ... ¹⁴⁷	1945-1954
Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym Delegatura w ...	1945-1954
Sąd Obywatelski w ... ¹⁴⁸	1946-1969
Terenowa Komisja Rozjemcza w ... ¹⁴⁹	1954-1985
Państwowy Arbitraż Gospodarczy Główna Komisja Arbitrażowa w Warszawie ¹⁵⁰	1949-1989
Państwowy Arbitraż Gospodarczy Okręgowa Komisja Arbitrażowa w ...	1949-1989
Sąd Społeczny w ... ¹⁵¹	1965-1990
Samorządowe Kolegium Odwoławcze w ... ¹⁵²	1994-

(Dz. U. Nr 71, poz. 476 z późn. zm.), zniesiony na podstawie ustawy z dnia 24 października 1974 r. (Dz. U. Nr 39, poz. 231).

146 Powołany na podstawie ustawy z dnia 24 października 1974 r. o okręgowych sądach pracy i ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 39, poz. 231 z późn. zm.), zlikwidowany na podstawie ustawy z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 20, poz. 85).

147 Powołana na mocy Dekretu z dnia 16 listopada 1945 r. o utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (Dz. U. Nr 53, poz. 302 z późn. zm.), zniesiona na podstawie Dekretu z dnia 23 grudnia 1954 r. o zniesieniu Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (Dz. U. Nr 47, poz. 282).

148 Powołany na mocy Dekretu z dnia 22 lutego 1946 r. Prawo o sądach obywatelskich (Dz. U. Nr 8, poz. 64 z późn. zm.), zniesiony na podstawie ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Przepisy wprowadzające kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 13, poz. 97).

149 Powołane na podstawie Dekretu z dnia 24 lutego 1954 r. o zakładowych komisjach rozjemczych (Dz. U. Nr 10, poz. 35), przekształcone ustawą z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. Nr 24, poz. 141 z późn. zm.). Ich kompetencje orzecznicze zniesiono ustawą z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 20, poz. 85).

150 Powołany na podstawie Dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym (tekst jednolity Dz. U. z 1961 r. Nr 37, poz. 195), zlikwidowany przez ustawę z dnia 24 maja 1989 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych (Dz. U. Nr 33, poz. 175).

151 Powołany na podstawie ustawy z dnia 30 marca 1965 r. o sądach społecznych (Dz. U. Nr 13, poz. 92), zlikwidowany na podstawie ustawy z dnia 10 maja 1990 r. Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych (Dz. U. Nr 32, poz. 191).

152 Powołane na mocy ustawy z dnia 12 października 1994 r. o samorządowych kolegiach odwoławczych (Dz. U. Nr 122, poz. 593 z późn. zm.).

1. Akta zakładowych komisji rozjemczych działających przy przedsiębiorstwach państwowych powinny wejść w skład zespołów tych przedsiębiorstw.
2. Akta kolegiów karno-administracyjnych z lat 1951-1971 oraz kolegiów do spraw wykroczeń z lat 1971-1990 wchodzi w skład zespołów urzędów terenowej administracji państwowej, przy których działały, jako odrębne serie.
3. Akta kolegiów do spraw wykroczeń z lat 1990-1999 [2001] wchodzi w skład zespołów właściwych sądów rejonowych, jako odrębne serie.

Literatura

Źródła publikowane:

1. Dekret z dnia 12 września 1944 r. o specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich (Dz. U. Nr 4, poz. 21).
2. Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (Dz. U. Nr 53, poz. 302).
3. Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. o Najwyższym Trybunale Narodowym (Dz. U. Nr 5, poz. 45).
4. Dekret z dnia 22 lutego 1946 r. Prawo o sądach obywatelskich (Dz. U. Nr 8, poz. 64).
5. Dekret z dnia 17 października 1946 r. o zniesieniu specjalnych sądów karnych (Dz. U. Nr 59, poz. 324).
6. Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym (Dz. U. Nr 37, poz. 195).
7. Dekret z dnia 26 października 1950 r. o przekazaniu sądom powszechnym spraw w zakresie sądownictwa pracy (Dz. U. Nr 49, poz. 446).
8. Dekret z dnia 24 lutego 1954 r. o zakładowych komisjach rozjemczych (Dz. U. Nr 10, poz. 35).
9. Dekret z dnia 23 grudnia 1954 r. o zniesieniu Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (Dz. U. Nr 47, poz. 282).
10. Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483).
11. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jednolity Dz. U. RP z 1932 r. Nr 102, poz. 863 z późn. zm.).
12. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 r. Prawo o sądach pracy (Dz.

- U. RP Nr 95, poz. 854).
13. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 listopada 1950 r. o dostosowaniu sądów powszechnych do nowych przepisów ustrojowych i o zniesieniu sądów zbędnych (Dz. U. Nr 54, poz. 496).
 14. Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 grudnia 1998 r. w sprawie utworzenia sądów apelacyjnych, sądów okręgowych i sądów rejonowych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz. U. Nr 166, poz. 1253).
 15. Ustawa z dnia 28 lipca 1939 r. Prawo o sądach ubezpieczeń społecznych (Dz. U. RP Nr 71, poz. 476 z późn. zm.).
 16. Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 38, poz. 347).
 17. Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz. U. Nr 38, poz. 348).
 18. Ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz. U. Nr 38, poz. 349).
 19. Ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (Dz. U. Nr 15, poz. 83).
 20. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 11, poz. 54).
 21. Ustawa z dnia 30 marca 1965 r. o sądach społecznych (Dz. U. Nr 13, poz. 92).
 22. Ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 r. Przepisy wprowadzające kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 13, poz. 97).
 23. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. Nr 24, poz. 141).
 24. Ustawa z dnia 24 października 1974 r. o okręgowych sądach pracy i ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 39, poz. 231).
 25. Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz. U. Nr 16, poz. 91).
 26. Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym oraz zmianie ustawy Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 1998 r. Nr 4, poz. 8).
 27. Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 20, poz. 85).
 28. Ustawa z dnia 24 maja 1989 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych (Dz. U. Nr 33, poz. 175).

29. Ustawy z dnia 10 maja 1990 r. Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych (Dz. U. Nr 32, poz. 191).
30. Ustawa z dnia 13 lipca 1990 r. o powołaniu sądów apelacyjnych oraz o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks postępowania karnego, o Sądzie Najwyższym, o Naczelnym Sądzie Administracyjnym i o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz. U. Nr 53, poz. 306).
31. Ustawa z dnia 15 maja 1993 r. o zmianie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych, o Prokuraturze, o Sądzie Najwyższym, o Trybunale Konstytucyjnym, o Krajowej Radzie Sądownictwa, o powołaniu prokuratur apelacyjnych (Dz. U. Nr 47, poz. 213).
32. Ustawa z dnia 12 października 1994 r. o samorządowych kolegiach odwoławczych (Dz. U. Nr 122, poz. 593).
33. Ustawa z dnia 10 maja 1996 r. o zmianie ustawy o prokuraturze, o Sądzie Najwyższym, o Trybunale Konstytucyjnym oraz ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych i ustawy Prawo o adwokaturze (Dz. U. Nr 77, poz. 367).
34. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Komornikach i egzekucji sądowej (Dz. U. Nr 133, poz. 882).
35. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 160, poz. 1064).
36. Ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych (Dz. U. Nr 153, poz. 1269).
37. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 25 kwietnia 2003 r. w sprawie utworzenia wojewódzkich sądów administracyjnych oraz ustalenia ich siedzib i obszarów właściwości (Dz. U. Nr 33, poz. 175).

Opracowania:

1. Adamczyk M., *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1971-1982*, Warszawa 1985.
2. *Archiwum Państwowe w Białymstoku. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. J. Szumski, Białystok 2000.
3. *Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, t. 1, Lublin 1997.
4. *Archiwum Państwowe w Łodzi. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, red. M. Bandurka, Warszawa 1998.
5. Burda A., *Rozwój ustroju politycznego Polski Ludowej*, Warszawa 1969.
6. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*,

Warszawa 1994.

7. Jurek P., *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1996.
8. Tomporek A., *Organizacja sądownictwa polskiego w latach 1945-2000* [w:] *Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli. Materiały III Krajowego Sympozjum Archiwalnego, Łódź 4-5 września 2001 r.*, red. J. Baranowski, U. Zarzecka-Sutter, Łódź 2001.
9. Jakubowski G., *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944-1950*, Warszawa 2002.
10. Kallas M., *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2000.
11. Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2005.
12. Maciejewski T., *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 1999.